© www.kjnt.ro/szovegtar

A HIEDELEMRŐL VALÓ BESZÉLÉS: BESZÉDMŰFAJOK, KONTEXTUSOK, HELYZETEK, CÉLOK, STRATÉGIÁK

Tematika: beszédműfajok és médiumok; a beszédcselekvés értelmezésének elméletei: a kontextuselmélet, a kommunikációelmélet, a beszélés etnográfiája, a beszédaktus-elmélet, a diskurzuselmélet; a hiedelemről való beszélés helyzetei: a rituális beszéd, a ritualizált beszéd, irreleváns kontextusok; a hiedelemről való beszélés stratégiái; esemény és reprezentáció; a látás mint tanult képesség, a megszállottsághoz való viszonyulás; a rontás azonosítása és kezelése (esetelemzés); a hiedelem megjelenítése a szépirodalomban: hiedelmek esztétikai univerzumban, szerzői intenciók szolgálatában (esetelemzés).

Hiedelmek, médiumok és szövegműfajok

Tematika: médiumok és hiedelmek: a vizualitás: a kép és a szín; a szagok; a tapintás; orális beszédműfajok: hiedelemmonda, eredet- és történeti monda, hiedelemtörténet, proverbiumok, népmese, átok, ráolvasás, varázsszó, varázsige, archaikus ima, szent levelek, szerencse lánclevele, gombirat, toronygombirat, sorskönyvek, sorsvető könyvek, Szibilla könyvek, planétacédula, kincskereső kézikönyvek, királyfeliratok, álom-orákulumok, ómen, varázsirodalom, babonaellenes népkönyvek, babonaellenes prédikációk, nyomtatott és online reklámok, felhasználói oldalak, portálok. Az írás mágikus funkciói.

Terminológia: babonás történet, mitikus monda, személyes élménytörténet (memorat), igaztörténet (fabulat), helyi monda, vándormonda, hiedelemmonda, álhiedelemmonda, modern monda (urbánus legenda), eredet- és történeti monda, hiedelemtörténet, proverbium, népmese, hiedelemmese, átok, káromkodás, varázsszó, varázsige, archaikus ima, szent levél, szerencse lánclevele, gombirat, toronygombirat, sorskönyv, sorsvető könyv, Szibilla könyv, planétacédula, kincskereső kézikönyv, királyfelirat, álom-orákulum, omen, varázsirodalom, varázskönyv, babonaellenes prédikáció, nyomtatott és online reklám, felhasználói oldal, portál.

A hiedelemgyakorlat, a hiedelmek gyakorlása és reprezentációja különböző médiumokat vesz igénybe. Az egyes médiumok a kommunikáció számára más-más eszközöket, technikákat és expresszív nyelvi elemeket biztosítanak.

A vizualitás mint médium

A vizualitás mint médium a képet (grafikai, figuratív ábra) és a színeket (kromatika) teszi funkcionálissá.

A kép. A kép az őskortól fogva mágikus funkciókat öltött fel[247] (V. R. Kabo 1972/1982; J. M. Sansterre 1998; a „mágikus képek hermeneutikájáról": Szőnyi Gy. E. 2004). A ter-

[247] A művészet kezdeti szinkretizmusára kérdez rá V. R. Kabo: „Volt-e ennek a művészetnek gyakorlati rendeltetése, és eszközül szolgált-e olyan gyakorlati célok eléréséhez, mint a sikeres vadászat, a világ mágikus eszközökkel való meghódítása és teremtő erőinek megsokszorozása, vagy pedig elsősorban a társadalom esztétikai szükségletei hívták életre és azok kielégítésére szolgált, kapcsolatban volt-e az őskori vallással, vagy attól függetlenül fejlődött." (V. R. Kabo 1982: 278.)

mészeti népek a barlangrajzok és a fejdíszek ismételt újrafestésével termékenységet varázsoltak (L. Lévy-Bruhl 1935: 135–142.) Mágikus erőt hordozhat és aktivizálhat a kép (portré, állatábrázolás), a szobor, egyéb tárgy, a fotó.[248] Ezek egyik része artefaktum, azaz szerző munkája, másik része csodás körülmények között keletkezett, maradandó vagy efemer természetű kép.[249] A mágikus képek hordozható, kisméretű ábrázolások, épületben (ház, templom, kórház) elhelyezett képek és szobrok, természetben található képződmények.[250] Keletkezésük szerint datált és szerzőhöz kötött vagy apokrif eredetű munkák. Eredetiség szempontjából egyedi, több példányban készült eredeti darabok vagy másolatok.[251] A máriazelli kegyképmásolatokat elemző Varga Zsuzsa állapítja meg, hogy a „paraszti használatú" képek és szobrok alakulása nem tart lépést a művészet történetével, megmaradásukat és használatukat a funkció határozza meg. „Használatukban úgyszolván a mai napig keverednek a tridenti zsinat képtiszteleti szabályai primitív vonásokkal, mágiával és fetisizmussal" (Varga Zs. 1974: 455.) Az 1431–1438 között zajlott bázeli zsinat ajánlotta a zarándokemlékek megőrzését. A kegyképek gyakorlati funkciója lehet a gyógyulás, a kegyelem elnyerése, a vezeklés, a jóvátétel, a csodatétel. A lakosságot megtizedelő pestisjárványok idején sokan folyamodtak az óvó kegyképekhez. Erre a célra Mária, valamint az intercessziót (közbenjárást) végző szentek ábrázolása volt alkalmas (Sebestyén, Rókus, Rozália) (Bálint S. 1975, Szilárdfy Z. 1979, Hetény J. 2000). A búcsújáró helyeken a meggyógyult betegek fogadalmi képeket és szobrokat állítottak (Vajkai A. 1942: 138–139.) A lakásban elhelyezett képek a csecsemő és az anya egészségét, biztonságát óvták (Lükő G. 1975).

A szín. A színek mágikus erői hordozói.

Olvasmány

1. A füzesmikolai Könnyező Szűz képének készítője az iklódi Lukács ortodox mester. A gyermekét ölében tartó Mária képe 1681-ben készült. 1699-ben, február 15. és március 12. között a képen megjelenített Máriát többször látták könnyezni. A kép Bethlenszentmiklósra Kornis Zsigmond családjához, majd Kolozsvárra, a kolozsmonostori kápolnába, majd a jezsuiták templomába került. Több nemes család adományából értékes rámába foglalták. Másolatok készültek róla, sokszorosították. A kép csodás hatását az 1699–1818 között lezajlott 229 csoda bizonyítja. Az esetek szereplői 103 esetben nemesek, 14 esetben katonák, 6 esetben egyházi személyek, 5 esetben tisztviselők, 4 esetben mesteremberek, 2 esetben kereskedők, 2 esetben orvosok. (Szikszai M. 2009: 121–129.)

---

[248] A bajelhárító spanyol vallásos nyomtatványok illusztrációiról: J. Mártí Pérez 1988/[1990]. Az amulettként használt képek mágikus erejéről P. Brown 1996/1999. Hivatkozza Szikszai M. 2009: 93.

[249] Az efemer természetű kép alkalomszerűen vagy ismételten sajátos módon megváltozik, vérzik, könnyezik, verejtékezik, mosolyog. A kegyhelyeken a képekhez, szobrokhoz, megjelenő látomásokhoz kapcsolódó élmények gyűjteménye: Keszeg V. – Peti L. – Pócs É. 2009 I.: 51–153. A könnyező képek: Barna G. 2001.

[250] Az őskőkori műalkotások mozgatható tárgyak és monumentális sziklaképek. Ismétlődő témák: a nemi jelleget hangsúlyozó férfi- és nőábrázolások, állatábrázolások. (Z. A. Abramova 1972/1982.) Az ábrázolás kifejezési eszközeinek fejlődéséről: A. D. Stolâr [Sztoljar] 1972/1982.

[251] A magyar populáris grafika összefoglaló munkái: Szilárdfy Z. – Tüskés G. – Knapp É. 1987; Fülemile Á. 1994; Knapp É. – Tüskés G. 2004, Lengyel Á. 2006.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

2. A detrehemtelepi hiedelemgyakorlatban mágikus erőt aktivizáló szín a piros. Piros színű cérnát, madzagot használtak a csecsemő és az állatok bántatlanságának biztosításáért, valamint a megrontott állatra történő ráolvasáskor. (Keszeg V. 1981.)

A szagok. A szag, az illat az élővilág minden szintjén megtalálható, a kommunikációban szerepet játszik. A szagok érzékelése, megítélése, előállítása és alkalmazása kulturális viselkedés; korhoz, társadalomhoz, térhez, természeti körülményekhez kötődik.[252] A szagportré, a szagtér és a szagtérkép a mentális térkép szerves részét képezi. Változatosságát olyan bináris oppozíciókkal lehet szemléltetni, mint a natúra és a kultúra, az állat és az ember, a falu és a város, a nő és a férfi, az ünnep és a hétköznap, az évszakok jellegzetes, eltérő szagportréja. A testszagok az életkorhoz, a nemhez, az egészségi állapothoz, a táplálkozáshoz és a testápoláshoz kapcsolódnak. Az emberi szervezet testrészenként különböző szagot állít elő.[253]

A világ vallásai mind az öt emberi érzéket igénybe veszik. A keresztény vallásban a látás és a hallás dominál. Ezek mellett szerepe van az ízlelés, a tapintás és az érzékelés, a szaglás általi érzékelésnek (Barna G. 2009; Voigt V. 2009). A keresztény vallásban szerepet játszik a tömjén (Török J. 2009), a gyertya illata (Iancu L. 2009). A transzcendens kommunikációban felhasznált jellegzetes illatok a fokhagyma, a hagyma illata, a tömjénfüst, a tehénszarv- és pata füstje.

Olvasmány

1. **A trunki rózsaillatú kút.** [Benedek Márton 1931-ben született a Bákó megyei Trunkban. Ferences szerzetes és orvos volt. Környezetében a csodadoktor és a szentember szerepkörét rendelték hozzá. A román hatóságok hosszasan üldözték. 1986-ban hunyt el. Halála után a szülőfaluja kútjához kapcsolódó csoda nyomán a régióban vallásos mozgalom bontakozott ki. Leírása: Peti L. 2003.]

Illatos vót a víz. Mentek a mezőre a fehérnépek. A munkába. S egy szomszéd, melik a kútval szembe ül [lakik]*, vitt vizet onnan szembe a kúttól. S a mezőn egyiknek elfogyott a vize. S adatt.* [A kútból merített vízből.] *S ej, azt mondja, ebbe szirop vót, olyan trandafir* [rózsaillatú], *ilyen cikláment, ilyen rózsavíz, olyan szerap vót, abba az évegbe. Dehogy vót az szirap. A kúttól onnét van. De ők hogy minden nap ittak, nem tartatták külön. De melyikek nem szokták onnét inni, minnyát megérezték a szagját. S akko amiko jöttek hazafalé délben, akkor csak mentek oda a kúthoz, s azt mondják, ennek a szagja... na. S aztán elment a beszéd. Harminc-negyven autó volt itt. Várták a rendet. Kimerték a vizet mind, mind. Nem maradatt semmi, semmi, semmi. Úgy ment a bűze, a szagja. Eljöttek innet a községtől, hogy mondják, de la primărie. S bétették a klórt. Belém beléje, s még egysszer s még egyszer, s még egyebeket es hántak bé s aztán megvájták a kutat, hogy kitakarissák. S aztán elvesztette a fármékját* [varázsát]. – S akkor eltűnt az illata? – *Aztán eltűnt, mikor a klórokat belétették s megvájták, aztán eltűnt.* – Gyógyultak meg tőle? – *Igen, igen. Én mentem ki Szentgyörgyre.* [...] *Kellett menjek ki Csicsó felé. S mikor ott ültem, vót egy ember leülve, s valami más falusi emberekvel. Mondják, há mit csinálsz, mit, mit, mit. Azt mondja, hát mit csináljak, jól vagyak, mit, mit, mit. S azt mondják, hát a betegségvel mit csináltál? Hogy vagy most? Jobban vagy? Há jól vagyak, most jobban vagyak, vittem onnét, azt mondja, én nem tudtam, onnéty Trunkból vittem vizet, s megittam s azt mondja, úgy jöttem meg, semmi bajam sincsen azóta.* (Trunk, Bákó m., 55 év körüli férfi, 1992)

2. **Lüdérc távoltartása átható illattal.** *Nállunk itt Kamaráson vót egy asszony, az nagyon szerette az urát, és aztán elment, hozzá járt a tisztátalan, de nagyon rosszul nézett ki szegény asszony. Annyira, hogy aztán nem tudtuk, hogy mi csináljunk. Nekifogtunk s aztán fokhagymákat szedtünk össze, szedtek a*

---

[252] A 18–19. század szagpreferenciáiról készült összefoglaló munkák: Párizs szagportréjáról A. Corbin 1982, Grenoble szagportréjáról N. Poiret 1998. Bécs 21. század eleji szagtérképéről: M. Diaconu 2011.

[253] A magyar tisztálkodási kultúra 20. századi tendenciáit Juhász Katalin foglalta össze (Juhász K. 2006).

legények, mer én gyermek vótam. És bedugtak minden lyukat, hogy ne tudjan bémenni. Mer ha fokhagymával bedugják, nem tud bémenni. Akkor aztán az első este marhaszarvval tüzeltek. Szóval a tűzbe mindég tettek egy-egy marhának a szarvából. Mer akkor a kéménybe nem tud bémenni, a kéményen keresztül. És akkor elment, mesélte az a N. Lajos, aki éppen ott vót benn, aztán ott vót nállo, az asszonná három éccaka. Azt mondja, mikor megjött a tisztátalan, úgy rázta a házat, azt mondja, azt hitte, hogy lemenyen a kontya. De ők nem féltek. Mer azt mondja, hogy állandóan kiábáltak nekie, s szidták, hogy menjen dógáro. S három este így csinálták, s harmadik este akkor ledötette a kéményit az asszannak. Mérgibe. Igen. S megmentődett az asszon, s e kellett kötözzék, me ha nem kötözett vóna, megölte vóna. (Mezőbodon, 78 éves férfi, 1983)

3. **Füstölés – halott szellemének távoltartása.** *Kivágtak egy darabat a szemfedőből, s megfüstölték a hátramaradottakat. Hogy ne idézzék elé és ne féljenek.* (65 éves nő, Gernyeszeg, Maros m., 1994) *Hogyha megfüstöli magát az ember, akkor már nem álmodik, nem kísérti meg a halott.* (Magyarborzás, 55 éves nő, 1994)

4. Az Erdélyi Mezőség peremén fekvő Tordatúr hiedelemgyakorlatában a következő illatok játszottak szerepet. Az egeres lóval piszkos kapca füstjét lélegeztették be (Csőgör E. 1998: 258.) Kiscsibék születésekor a tojáshéjat tűzbe dobják, hogy ne váljanak ragadozók áldozatává (258). A meghűlt beteg szénnel, hagymahéjjal, köménnyel, máléliszttel ellátott vízzel gőzöli a fejét (265). Egy gyógyító asszony tormát szagoltat a ragályos betegségben lévő beteggel és közben magában énekel (147). Igézés megelőzése végett a csecsemő mellé, a felnőtt zsebébe fokhagymát tesznek (200). A tehén szarvába lyukat fúrnak, abba fokhagymát helyeznek; farkára kis rongydarabba fokhagymát kötnek, rontás ellen (209–210).

Tapintás, érintés, dörzsölés, verés. A test, a testrészek, tárgyak fizikai érintése mágikus hatást generál, vagy része a szakrális kommunikációnak.

Olvasmány

Az Erdélyi Mezőség peremén fekvő Tordatúr hiedelemgyakorlatában az érintés következő formái töltenek be hiedelem funkciót. Aki halottat érint, az nem főzhet (Csőgör E. 1998: 174). Hogy ne térjen vissza, a halott lábujját meg kell érinteni (175). Dörzsöléssel több betegség gyógyítható. Kovásszal dörzsölték a fájó fog tájékát (265). A zabolás szájat macskafarokkal vagy meleg mosogatóronggyal kenték meg (261). A kelést pénzérmével, zsebkendővel, máléliszttel érintették meg, majd elhajították (269, 271). A szemölcsöt kavicscsal dörzsölték meg, s azt keresztútban hagyták. Ha szalonnabőrrel, azt csepegés alá ásták (147). Temetéskor a reumás, zsibbadó kezet a kiásott földdel dörzsölték meg, s azt a koporsóra dobták (265–266). Akasztott ember levágott ujjával kell megsimogatni a tehén hátát, hogy bőségesen adjon tejet (257). A tehén megsimogatásával rontható meg a tehén (243, 253). A kígyó vagy a menyét által megmart tehén tőgyét menyétbőrrel dörzsölik (254–255). A megrontott juhok tejét a bunda verésével lehetett visszahozni (152). A megrontott tehén gazdája mogyoróággal egy ujjast ütöget, hogy a tej visszatérjen (248). Ha egy tudós kocsi megkötötte ellenfele lovát, a ló fejére mért ütést a rontó személy szenvedte el (156).

Az oralitás szövegműfajai

Az oralitás mint médium a hangok akusztikai hatását és ezek terjedelmesebb alakzatát, a dallamot, a paralingvisztikai sajátosságokat (hangerő, hanglejtés), a szövegmondás stratégiáit (szünet, hallgatás), a kiegészítő kódokat (gesztus, mimika, proxemika, a beszélő neme, életkora), a szövegszerkesztés szabályait (terjedelem, forma, műnem) érvényesíti.

Hiedelemmonda. Korábbi műfaji megnevezése a babonás történet, használatos a mitikus monda terminus is. Műfaji meghatározása szerint lehet *személyes élménytörténet* (*memorat*) és a terjedés során letisztult *igaztörténet* (*fabulat*), a *helyi monda* és a *vándormonda*, a *hiedelemmonda* és az *álhiedelemmonda*, újabban a *modern monda* (*urbánus*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

legenda). Tematikus csoportjai: „a végzetről szóló mondák, halászmondák, halálról és halottakról, kísértetjárásról, elátkozott helyekről, szellemek vonulásáról, túlvilágjárásról, elvarázsolt lényekről, az ördögről, sárkányról, betegségdémonokról, természetfeletti erővel és javakkal rendelkező személyekről, legfőképpen a gyógyítókról, boszorkányról, mitikus növényekről és állatokról, természetfeletti lényekről, mágikus tárgyakról szóló mondák" (Dömötör T. 1979a: 544). A személyes bevonódás formája és mértéke szerint lehet lokális hiedelemnarratívum, genealógiai (család-) történet, biografikus történet, élménytörténet, igaztörténet, vándormonda, hiedelemmellenes történet. Gyakori tartalmi csoportja a *rontáselbeszélés* (Pócs É. 1995), *gyógyításelbeszélés* (Klaniczay G. 1999) vagy *gyógyítástörténet, álomtörténet*. A hiedelemmonda „feltételez egy hiedelemrendszert, de a hiedelmeket a valósággal ötvözi" (Nagy I. 1988: 454). Műfajkontextusához tartozik a legenda, a mítosz és a népmese (Dömötör T. 1998: 281–284).

A *monda* szakterminus nem bizonyult időtálló terminus technicusnak. A 20. század második felétől az *elbeszélés, történet* és a *narratívum* váltotta fel. A *narratíva* és a *narratívum* versengő fogalmak jelentésmegoszlás révén eltérő jelentést kezdenek hordozni. A fogalomhasználati úzust figyelve a *narratívum* terminussal a konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezzük meg. A *narratíva* ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. Formái az ideológia, a történelem, a művelődés- és társadalomtörténet, kimenetel szempontjából a fejlődés- és hanyatlástörténet stb. Egy narratíva számtalan narratívumban válik explicitté. (Keszeg V. 2011: 31–32.)

A *formula* a hiedelemmonda ismétlődő, sztereotip nyelvi egysége. A *mondamotívum* a hiedelemmonda legkisebb, önálló jelentésű tartalmi egysége. A *mondatípus* több mondaváltozat közös narratív sémája. A *típuscsalád, típuscsoport* több típus hasonlóságon alapuló egysége. A *típuskombináció* több típus tartalmi egységeiből szerveződő új narratívum. A *mondatéma* több mondatípusban előforduló szereplő akcióinak összessége (pl. a boszorkány tettei), vagy több szereplő által elvégzett azonos cselekvés (pl. rontás).[254]

Az **eredet- és a történeti monda** szintén tartalmaz hiedelemképzeteket.

Hiedelemtörténet. A német szakirodalom nyomán ezzel a terminussal Nagy Ilona a félnépi irodalom által forgalmazott népszerű, démonokról ördögűzésről, a démonokkal cimboráló személyekről (Faust), boszorkányokról szóló történeteket nevezi meg (Nagy I. 1988a).

A **proverbiumok** eredetét vizsgáló O. Nagy Gábor több esetben tárta fel a mögöttük húzódó hiedelemhátteret (O. Nagy G. 1957). A *megfeji az ágast* proverbium jelentése 'vizet önt a tejbe, fösvény, zsugori, kapzsi.' Arra a boszorkányhiedelemre utal, amely szerint a

---

[254] A fogalmak értelmezése: Voigt V. 1965; Dobos I. 1970.

boszorkány bármiből tejet tud fejni, illetve az általa előállított tej tisztátalan. Szinén a boszorkányképzettel van összefüggésben az *olyan, mint a böjti boszorkány*, a *kígyót-békát kiált rá* szólás. A *ne vigye el az álmunkat* vendégmarasztaló kifejezés alapja az érintkezési mágia. A pénz átvételekor elhangzó tréfás szólás, az *apád, anyád ide jöjjön* a mágia pars pro toto elvét idézi, valamint a szómágia eljárását követi. A *bogara van* szólást, az *agyafúrt* minősítést hajdani betegségképzet értelmezi. A *burokban született, szerencsés csillag alatt született* szólás hajdani jóslási eljárást idéz fel. A *faképnél hagy* szólásban a kapubálványtól vett búcsú szokására ismerünk. Aki *fügét mutat*ott, az valójában a gonosz szellemektől óvta magát.

Népmese. Habár a hiedelemmondával szemben a népmese a mesei fantasztikumra épül, és csak ritkán kapcsolódik hozzá hit, több alműfaja, a *tündér-*, a *varázs-*, a *hősmese*, olykor a *novellamese*, a *legendamese* és az *állatmese* gyakori eljárása a hiedelemmotívumok beépítése a mesei szüzsébe. Kovács Ágnes *hiedelemmeseként* tartja számon a hiedelemmotívumokat tartalmazó varázsmeséket (Kovács Á. 1979).

Solymossy Sándor *A „vasorrú bába" és mitikus rokonai* című tanulmányában a magyar népmesék keleti hiedelemelemeit gyűjtötte össze. A szerző a hajdani hitvilág elemeként mutatja be a táltospárbaj és a kancatejfürdő, az égbenyúló fa, a kiugró vánkosok motívumát. Népmeséink sárkányalakját keleti elemnek tartja. Várkastélyban, elrabolt földi nőkkel él, fegyvere buzogány és kard, birkózik a hőssel, 7–9–12 feje van, óriási termetű. Szintén magyar ősvallási elem a kacsalábon forgó vár. Az európai változatokban nincs meg a motívum, mindössze a magyar változatok tartalmazzák. Általában a túlvilágon van, a sárkányok vára; állati (kakas, tyúk, pulyka, lúd, kacsa) lábon forog. A motívum Nyugat- és Délkelet-Európában hiányzik. Délkeleten megvan a hindu, perzsa, arab mesékben, Eurázsiában az orosz folklórban. Tehát az ural-altaji népek ismerik, a samanisztikus világkép eleme, az eget tartó oszloppal, a forgó éggel van összefüggésben. (Solymossy S. 1927/1991.)

Berze Nagy János *Égigérő fa* című kötete egy motívum (a népmesék égigérő fája) értelmezése. A szerző Uno Harva kutatásai nyomán indul el, aki az ural-altáji népek meséiből gyűjtötte össze a motívum előfordulásait. Berze Nagy János szerint az égigérő fa ősi vallásos képzetet őrzött meg. A fa vertikálisan tagolja a világot, a szellemek (istenek), az emberek és a gonosz alvilági lények világára. A világfa ugyanakkor lehetővé is teszi (rítusok alkalmazásával) a világ rétegei közötti átjárást. (Berze Nagy J. 1958.)

Átok, káromkodás. A nyelvi agresszió szövegformulái a szó mágikus erejét idézik (Eperjessy E. 1999; Albert E. 2007). Pócs Éva 1985-ben tette közzé a magyar ráolvasások katalógusát. A mágikus funkciójú szövege rendszerezése a beszédaktus finalitása alapján történt meg. A ráolvasások csoportjai: 1. óhajtó és parancsoló formák, 2–4. kívánság, 5. feladat hiedelmlényeknek (lehetetlen feltétel), 6. kijelentő formák (beteg és betegség letagadása, elküldés), 7. számlálás, 8–10. cselekményre utaló kijelentés, 11. fohász, parancs „közbenjárókhoz, 12. ténymegállapító felsorolás, 13. parancs, kívánság, egyházi átok/áldás, 14. vallásos fohász, ima hivatkozás, 15. epikus szövegek (Pócs É. összeáll. 1985–1986).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Varázsszó, varázsige. Rövid terjedelmű mágikus szöveg, állhat egyetlen szóból, egy-két mondatból, rövid szövegből. Formája próza vagy vers. Ismétlődő, többnyire változatlan része a formula. Előadása sajátos előíráshoz igazodik (hangerő, hely, időpont, gesztusok). Gyakran írásban tölti be funkcióját (felirat, varázscédula, amulett). Mágikus hatását erősítik a titokzatos, ismeretlen jelentésű szavak, az isteneket és démonokat megidéző tulajdonnevek, akárcsak a hangok akusztikája. (Összefoglalás: H. Biedermann 1976/1989: 332.; Pócs É. 1982a; Voigt V. 1994.)

Archaikus ima. Az archaikus imák meglétére Erdélyi Zsuzsanna 1968-ban figyelt fel. A Néprajzi Társaságban 1970-ben mutatta be a gyűjtését. Középkori eredetű szövegtípus, a barokk korszakban újra felvirágzik. Az archaikus imában összefonódik a mágikus és a vallásos funkció. Az epikus archaikus imák szenvedéstörténeteket mondanak el. (Erdélyi Zs. 1976; Tánczos V. 1995.)

Írás

Az írást megjelenésétől kezdve tekintély övezte. A szakirodalom az *írás mitológiájának* nevezi azokat a szüzséket és narratívumokat – mítoszok, aetiológiai történetek – amelyek az írás istenek általi megalkotását, a földre, a embereknek való eljuttatását mondják el. Másrészt ennek a mitológiának a részét képezik az íráshoz, az írás erejéhez kapcsolódó képzetek és meggyőződések. Az újkortól kezdve az írás mitológiája megváltoztatta jellegét: az írás társadalmi jelentőségét és presztízsét jelenti.

Az írást abban az esetben tekintjük a hiedelem médiumának, amikor az írásra alkalmas anyag, felület, az írás anyagi hordozója (a pergamen, a bőr, a papír stb.), valamint amikor a szöveg – kizárólagosan vagy elsősorban – írott volta (az írásjelek, a betűk használata, színe, könyv formátuma, az egyént megidéző kézírásos vagy nyomtatott volta) révén mágikus funkcióhoz jut, a hiedelmekre jellemző hatásokat, élményeket, reakciókat képes betölteni.

Olvasmány

Az írás mitológiája.[255] Minthogy az írás lehetővé tette a tudás megörökítését, megjelenése után égi eredetet, mágikus erőt tulajdonítottak neki. A világ különböző mitológiáiban az írás istenek találmányaként, embereknek nyújtott ajándékaként jelenik meg. Az egyiptomi vallás szerint a számokat és a betűket Thot isten találta fel. Egyik ábrázolás szerint a betűk testének részei, a fejéből származnak. Ő számolta és tartotta számon a napokat, a hónapokat és az éveket, feljegyezte az emberek születésének és halálának dátumát. Tudását az embereknek is átadta, ezért ő vált a levéltárak, a könyvtárak és az írnokok patrónusává. Az írnokok az írás elkezdése előtt boráldozattal köszöntötték. Az iszlám vallás szerint a betűk Allahtól erednek, Ádámot ő vonta be ebbe a titokba. Indiában Szaravasztinak tulajdonítják ezt az érdemet. A betűk az ő testrészeinek felelnek meg. Az istennő egyúttal a költészet és a dalnokok, a tudomány és a művészetek védnöke is volt. A görögök feltételezése megoszlik az írás eredetét illetően. Volt, aki úgy tudta, hogy Hermész isten

[255] Részlet a szerző *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* című egyetemi jegyzetéből (Keszeg V. 2008: 32).

hozta létre, ugyanakkor voltak, akik szerint Agénór föníciai király fia, Kadmosz hozta magával Keletről. A zsidó hagyomány a Tórát, s általában betűt, az írást szentnek tartja. Az ábécé betűinek sorravétele a világmindenség bejárásával egyenértékű. (Sz. A. Tokarev szerk. 1982/1988: 108–110.) Az istenek nevének betűi (Jahvé, Allah) a világ alapját képező elemeknek felelnek meg. A zsidó kabalában és a muzulmán ezotériában a betűk számértékkel rendelkeznek. A szavak – számértékük alapján – egymás között felcserélhetőek. Ezzel az eljárással a szent szövegekből titkos üzenetek, jelentések állíthatók elő. A kínai mitológia szerint a betűk nem egyszerűen szimbolizálják a fogalmakat, hanem megteremtik, létrehozzák őket. Az írás ilyen módon a teremtéssel egyenértékű. A kelták hite szerint az írásba foglalt tanítások örök időre szólnak, megmásíthatatlanok. (J. Chevalier – A. Gheerbrant 1991: 390–392.)

Szakrális jellege, égi eredete miatt az írást először a papok vették birtokba, s a templomokban, kolostorokban őrizték. Az írás eredeztetése miatt kialakult az írás, a könyv kultusza. Mircea Eliade szerint az irodalmat a könyv vallása előzte meg (M. Eliade 1978/1990: 142).

Mágikus funkciójú szövegek.[256] Az írás az ókortól napjainkig megőrizte mágikus funkcióját. A szöveg a szemantikai jelentésének, eredetének, elkészítési módjának és körülményeinek, elkészítőjének vagy viselőjének tulajdonítható transzcendens lényeket vagy személytelen varázserőt aktivizál.

Az írott szöveg előállítása sajátos feltételekhez kötődik. A feltételek között szerepel a kiemelkedő időpont (vízkereszt, András, Luca napja), a helyszín, az írásra használt felület (növényi levél, ajtófélfa, ház fala, kapu), az írószer (szentelt kréta, vér), a betűk színe (piros), a példányszám (hét, kilenc), az írott szöveg beszerzése (megrendelés, megvásárlás, a madár általi kiválasztás, másolás), az írást végrehajtó személy státusa (pap, szerzetes, boszorkány, garabonciás, szülő, nagylány), állapota (fedetlen fej). A mágikus szöveg alkalmazása a passzív olvasás vagy analfabéta olvasás kategóriájába tartozik. Olykor szükséges a szöveg fennhangon való felolvasása, máskor azonban puszta birtoklása vagy viselése, lemásolása, sokszorosítása teszi hatásossá. Az olvasás sajátos formája a szöveg fordított irányban való olvasása. Akárcsak megalkotása, alkalmazása is sajátos helyzetben, sajátos körülmények között történik (gombócban való megfőzése, tűzbe vetés, betegség, háború, veszélyhelyzet, sajátos munkavégzés esetén). A különböző feliratok emblémaként kerülnek fel a bejárati kapura, a lakóház falára.

Az óvó amuletteket az ember magával hordozza. Az erőt aktivizálhatja a betűk számértéke (*abraxas-gemmák*), a szentek neve, a szent könyvből vett idézet vagy a sugalmazott szöveg. Máskor a szöveg érthetetlen volta miatt felel meg a célnak (konvencionális jelek, idegen nyelvű szöveg). Az írással való varázslás a vallásos gyakorlatban, a gyógyításban és a boszorkánykodásban egyaránt megtalálható. Az írott szöveg speciális (őrszerek, csinálmányok, szakrális, templomi tárgyak és írások), vagy személyes tárgyegyüttes (családi tulajdon; garabonciás, boszorkány tulajdona) része. Használata sajátos következménnyel jár (a betegség megszűnése, az ellenség távoltartása, a biztonság megteremtése, a munkavégzés eredményessége).

Az írott szövegek középkori mágikus funkcióját Szerb Antal foglalta össze: „Ebben az időben a konkrét könyv és szellemi tartalma valami mágikus egységet alkotott még, minden könyv egy kissé varázseszköz is volt. Sokszor olyan hatása volt a könyvnek, mint egy ereklyének. Írott imádságokat amulett formájában magukon hordoztak, mint ma is keleten. A mi Thewrewk-kódexünk is tartalmaz egy imádságot: aki magán hordozza, »sem szénben, sem hadban, sem vízben el nem vész«, mérges állat nem árthat neki, és nem kerül majd poklokra a lelke. Szent Bonifácius germánjai azért becsülték meg a nekik felolvasott szöveget, mert a szent díszes aranyozású könyvből olvasta fel. Kálmán király »könyves« jelzője sokat sejtet abból a hatalmi misztikumból, ami a könyvet övezte". (Szerb A. 1934/1978: 56.) László Gyula az írás tiszteletének kialakulását az analfabetizmussal hozta összefüggésbe. „Az első, ami szembetűnik, hogy a nemrég még írástudatlan népünknél az írás még ma sem vesztette el varázslat színezetét. A tanult ember számára ez már érthetetlen, mert évezredek óta él az írásbeliséggel s az írás kezdeti mágiája elkopott benne. Népünk jóideig mint érthetetlen tudományt nézte a könyvet s az írást, s mikor végül a rendszeres iskoláztatással hatalmába kerítette, elsősorban ő került igézete alá, mert helyzeténél fogva nem a városi írásbeliség fokán vette tudomásul, hanem egy jóval régebbi értelmezésben". (László Gy. 1943. 89.) Alfabetizáció-történeti munkájában Tóth István György is hasonló következtetést vont le. A boszorkányvallomások ismétlődő motívuma a kezében könyvvel megjelenő ördög. „Az írásnak és a könyvnek varázslatos ereje volt azok számára, akik nem tudtak olvasni" – írta a szerző. Mikor a 18. században az írás általánosan elterjedt, a kézírásos és nyomtatott

[256] Részletek a szerző *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* című egyetemi jegyzetéből (Keszeg V. 2008: 117–235).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szövegek majdnem minden házba bekerültek, az írástudatlan parasztok még mindig ördöngös erejűnek, ördögi eredetűnek vélték. (Tóth I. Gy. 1996: 116.)

A 17. század közepén, a török hódoltság déli részére a bosnyák papok bűvös erejű írásokat és könyveket küldtek maguk helyett. Az analfabéta hívek számára a titokzatos írás a kiszolgáltatott szentséget helyettesítette. Ekkori (1650 körüli) plébánosi feljegyzés szerint a fráterek „úgy esketnek, hogy csak egy könyvecskét küldenek [maguk helyett], bármiféle legyen is az, amelyet az éjjel a jegyespár a vánkosa alá tesz, és ez a bizonyság arról, hogy összeeskette őket, ha erről a török vizsgálatot tartana" (idézi Tóth I. Gy. 1996: 115). A ferences szerzetesek golyótól óvó írásokat is terjesztettek (idézi uő. uo). E gyakorlat korábbi korok mágikus művészetére, varázskönyveire vezethető vissza, amelyek „égi leveleket" és mágikus karaktereket tartalmazó cédulákat ajánlottak, előbb a szúró- és vágó fegyverek, majd a golyó ellen. (H. Biedermann 1976/1989: 292–293.) Az égi eredetű levélbe vetett hit a két világháború idején, majd Jugoszláviában az 1989–90-es évek zavargásai idején újraéledt. De hasonló, nyomtatott vagy kézzel másolt szövegeket a szülő nő testére is tettek (Jung K. 1994, 1994a). Ugyanilyen funkciójú a Törökbecsén előbukkant áldásszöveg (*Tóbiás áldása*). A ponyvanyomtatvány, egy vésett betűcsoportot tartalmazó faragott fakereszt egy halott állának felkötésére szolgált kendőbe volt egybe kötve. Eredetileg az első világháborúban egy katonát védett a golyótól. Azóta, a legutóbbi évekig, törvényszéki tárgyalásokon használták az ellenfél elnémítása végett (Jung K. 1994). A 18. században Dalmáciában a mohamedánok *zapis*t tettek a kalapjukba és a tehenek szarvára. A papírdarabkára a keresztény papok szentek nevét írták, s a talizmán a viselőjét megvédte a bajoktól. (P. Burke. 1978/1991: 74.)

Gonoszelhárító szándékkal helyeztek bibliát, énekes vagy imakönyvet a csecsemő feje alá. Magyarpalatkán, biblia hiányában papírra írott imádság védte a gyermeket: „Régebb nem vót annyi könyv. S azér aztán hamar elvett egy papirast, s ráírt valamit, s aztán odatette a feje alá. [...] Valami imádságot. Úgy kéthárom sorba írt. [...] Miko vótak imádságos könyvek, mindig mondta édesanyám, na ezt tartsátok ott. Hogy tegyem a gyermekeknek a feje alá." (Juhos Anna, sz. 1935. Saját gyűjtés.) Göcsejben is olvasó vagy imádságos könyv került a csecsemő feje alá. (Gönczi F. 1906. 50.) Privigye vidékén imádságos könyvet tartottak a kisgyerek párnája alatt. (Sztancsek J. 1908: 101.) Egy mezőtóháti történetben az imádságos könyv nélkül magára hagyott csecsemőt az ördög a maga gyermekével cserélte ki (Keszeg V. 1999a: 326). A biblia a román ortodoxok körében az utóbbi időkig megőrizte tekintélyét. Az Erdélyi Mezőségen a közelmúltban a családi élet válsága, betegség, lopás esetén az ortodox paptól kértek segítséget. A baj megtudakolása fázisában a pap cirill betűs könyvet használt. (Keszeg V. 1999: 248, 249, 254, 260.) A későbbi református lelkész, Nagy Ödön 1935-ben teológus diákként szórványgondozó missziós munkát készített elő, s ő maga is kiszállt Nagycégre. A hitéletét lelkész nélkül élő magyar házigazdája felfedte előtte a többségi lakosság véleményét a református vallásról. Román sorstársaik szerint a református hiten lévők pogányok, mert papjainknak nincsenek a különböző ünnepeken felöltött különböző színű ruháik, a bibliát nemcsak a papoknak, hanem mindenkinek szabad olvasnia, a papoknak nincs nagy, aranyszélű evangéliumuk, az igét egyszerű könyvből olvassák fel, a templomban nem használnak tömjént és nincsenek szentképek, a templomok és a házak tetején nincs az ördögtől és a rontástól megőrző kereszt, a harang nincs felszentelve jégvihar és villámcsapás ellen. (Nagy Ö. 2001: 82–83.) A Borsa-völgyi ortodox lakosság tolvajlás, állatok elhullása idején a paphoz fordult, hogy *furiszenyás (átkos) könyvet* olvasson. Egyesek meggyőződése szerint a papnak könyökölnie kellet, miközben az átkot olvasta. Ugyanakkor az átkot megrendelő személynek, vagy akár az egész családnak böjtölnie kellett. Az átok olvasása a tettest a kár megtérítésére kényszerítette, megbetegítette, akár halálát is okozta. Egy kidei gyógyító az átok olvasásával betegséget tudott okozni. (Vajkai A. 1943: 25–26.) Betegség esetén a Szent Antal ájtatosságot olvasták, s ezzel egyidőben böjtöt tartottak. (i. m. 42.) Minden faluban gyógyító és ráolvasó könyvek forogtak közkézen, amiket búcsúkon, vásárokban szereztek be. Az egyik román nyelvű könyv a következő betegségekre és károsodásokra ajánlott ráolvasást: magzatvíz, kelés, székrekedés, gyomorfájás, ijedtség, igézés, tolvaj, vagyon megsemmisítése, álomkeltés, hosszas betegség, a gyermek egészsége, epilepszia, hidegrázás, fejfájás, derékfájás, seb, émelygés, megcsináltatás, farkasok, tejelvitel. (i. m. 73–79.)

Vízkereszt napján a katolikus egyház megáldja híveinek házát. Szendrey Zsigmond tudomása szerint a *GMB* feliratot szentelt krétával írták a ház bejárata fölé (Szendrey Zs. 1938: 35). A garai németek ezen a napon vizet és ételt szenteltek, a templomból hazatérve egy családtag írta az ajtóra a *G+M+B* betűket. A Marcali melletti Kéthelyen a pap a kántortanítóval és két kísérővel járta végig a települést. A feliratot – fedetlen fejjel – a mester írta az ajtóra. (Bálint S. 1989: 151, 156.) Tordán az ajtóra írott *GMB* egy éven keresztül védettséget nyújt a háznak. (Saját gyűjtés.) Bácskában az új ház falára szentelt krétával *b* betűt írtak, melléje

keresztet rajzoltak, hogy a boszorkányok elkerüljék az épületet (Szendrey Zs. – Szendrey Á. 1940: 205). Ugyancsak amulett szerepét tölti be a lakás falára akasztott házi áldás, a faragott vagy festett mottó, idézet, jelszó, akárcsak a vallásos feliratot tartalmazó falvédő (*Istennek angyalai/ Őrizzétek álmainkat; Szt. Antal szegények segítője/ Könyörögj érettünk*. Mezőség). A gerendafelirat, az emlékeztető funkció mellett, szintén Isten áldását kéri a házra. Hasonló szerepet játszanak a székely kapufeliratok:

Béke a bejövőkre, áldás a kimenőkre.
Békesség a bemenőnek.
Erős várunk nékünk az Isten.
(Szováta, Márton B. 1999.)

A betegség távoltartása céljából az ajtóra megtévesztő felirat került. Aranyosszéki gyűjtésében Jankó János örökítette meg az alábbi eljárást: „Hideglelés ellen felírják az ajtó félfájára kívülről ezt: „»Menj el, hideg, István (vagy ahogyan a beteget hívják) nincs itthon.«" (Jankó J. 1893: 252.) A szokás ismert volt a palócok körében is: „Hideglelés ellen legjobb, ha az ember ceruzával vagy szentelt krétával az ajtó belső részére e két szót írja: »nincs itthon«; akkor a hideglelés soha sem jő az illetőre" (Istvánffy Gy. 1894: 191). Az eljárást Szatmár megyében is gyakorolták: „Ha valakit kilel a hideg, az ajtóra kell írni, hogy nincs itthon pld. Kati." (Verebélyi K. szerk. 1998: 235.) Tolna megyében a náthás ember ezt írta a falra: „Nátha van eladó, ingyen kapható!", vagy „Nátha van eladó, vegye meg az olvasó". A betegség az olvasóra ragadt rá. (Verebélyi K. szerk. 1998: 155, 209, 248.) A Borsa-völgyében a hideglelős beteg nyakába papírlapot kötöttek, s azt kilenc napig viselte (Vajkai A. 1943: 48). Veszprém megyéből, a 18. századból származó előírás szerint a nők és a gyümölcsfák terméketlenségén a következőképpen lehetett segíteni: „Ird olomra vagy forgácsra ezen Jéket G.B.C.B.R.E.A.E.G.O.U.E.D" (Vajkai A. 1942). A boszorkányok varázslásaiban több helyzetben szerepelt a varázscédula. Egy Vas megyei boszorkány a perirat szerint „oly írást tudott, ha dühös kutya valakit megmart, azon írást nyakára kötötte, azon harapás nem ártott neki." Egy 1772-es Pozsony megyei boszorkányperen pedig a boszorkány három cédulát mutatott fel, „olyan cédula, hogy sok vaja legyen, akinél vagyon". (Idézi Tóth I. Gy. 1996: 115–116.) 2007-ben egy, a temetést követő házszentelés (*feştanie*) keretében az ortodox lelkész szentelt gyertyával betűket írt a falra, a halott szellemének a házból való eltávolítása végett. (Mezőség, saját gyűjtés.)

Mágikus ereje volt a vérrel való aláírásnak: „Ha valaki éjféli misére felvág egy eret a kezén és aláír a vérivel egy bankót, az a bankó szerintük nem fogy el soha, mert ha elköltí is, visszajön hozzá". (Veszprém m. Verebélyi K. szerk. 1998: 82.) A lányok sajátos eljárással biztosították a legény hűségét: „A leány hajszálával varrja be a nevét a legény ruhájába észrevétlenül, s a lányt szeretni fogja a legény". (Tolna m. Verebélyi K. szerk. 1998: 40.)

A törzsi társadalmak tetoválása betegséget megelőző szereppel is bírt.

Az ördögökkel kötött szerződésnek, az alvilág lényeit megidéző szertartásoknak fontos része volt az írás. Az ördög maga is rendelkezett a fekete könyvvel, amelyet aláírásával tett személyes tulajdonává. (K. Seligmann 1948/1987: 155.) A francia kisváros, Loudun kolostorába az 1620-as években egy Urbain Grandier nevű pap érkezett. Elvetemült voltának bizonyítéka a Luciferrel kötött szerződése, amelyen saját nevén kívül Lucifer, Belzebub, Sátán, Leviathán és Asztarót aláírása szerepelt. A kolostorban való tartózkodása idején ördögök szállták meg az apácákat. Nagy erőfeszítések árán sikerült őket kiűzni a templomból. Az eltávolításukra vállalkozó atyák többször szerződést írattak alá velük, hogy eltávoznak, és az apácákat békében hagyják. A kényszer hatására a héber mitológia gonosz, gyilkos szelleme, Azmodeus a következőket nyilatkozta: „Megígérem, hogy amikor elhagyom e teremtményt, egy tű hosszúságú nyílást vágok a szíve alatt, s ez a vágás áthasítja ingét, mellényét és ruháját, melyek véresek lesznek. És megígérem, hogy holnap, május 20-án, szombaton délután öt órakor Gresil és Amand démonok ugyanilyen nyílást vágnak, csak kicsit keskenyebbet – és igazolom Leviathan, Behemót, Beherie és kíséretük ígéretét, miszerint amikor távoznak, aláírják a Szent Kereszt templom anyakönyvét! Adatott 1629. május 19-én. Aláírás: Azmodeus." Az ördögöket a kolostorba beengedő Grandier-t 1634. június 30-án megégették Az ördög által aláírt nyilatkozat a párizsi Nemzeti Könyvtár egyik ritkasága. (K. Seligmann 1948/1987: 158.)

A mágikus erővel rendelkező varázslók fekete könyvből szerezték meg tudásukat. Az ördögöket, a halottak szellemét idéző szertartásaikban az írás, az írásban megkötött szerződés is szerepet játszott. Cédulákra vagy a földre különböző eljárással varázsigéket, -szavakat, neveket, kívánságokat jegyeztek. (K. Seligmann 1948/1987.:189–196.) Cornelius Agrippa a 16. század elején írta meg a *De Occulta Philosophia* című munkáját, amelyben kora titkos tudományait tekintette át és foglalta össze. A démonokkal való kapcsolattartás alapvető eszközének Agrippa is a varázskönyvet tartotta. A következőket írta róla: „Minden mágus, aki a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

démon segítségéhez folyamodik, bizonyos sajátságos módon idézi meg őket. Különös könyv birtokában van, mindenek előtt, melyet a szellemek könyvének hívnak; ez szentelt könyv. Ebben foglaltatnak a szellemek nevei, mindazokkal a varázsformulákkal, melyekkel a mágus engedelmességre bírhatja őket. A könyv papírosa tiszta anyagból készült, melyet előzőleg semmi másra nem használtak. A könyv baloldalán a szellemek képeit látjuk, jobb oldalán bizonyos ábrák, esküformák láthatók, melyek segítségével a szellemeket engedékenységre bírhatjuk.

Fel van jegyezve benne a szellem neve, rangja, melyet a szellemvilágban viselt, s hivatása, azaz szerepköre. Egyesek az ábrát vagy a képet elhagyják, de jobb ha megtartjuk mindegyiket, mert a hatás így lényegesen biztosabb. Az idézésnél nem szabad megfeledkezni arról, hogy a szellemnek melyik hely, melyik időpont, melyik óra van kijelölve. A könyvet gondosan kezeljük és gondosan el is zárjuk, mert az idézőnek nem válnék előnyére, ha más is kinyitná. A könyv hatásossága is csökken minden profán alkalmazásnál, sőt ha az idézőnek szennyes a fantáziája, varázsereje tökéletesen el is veszhet. A könyvet különféle módon szentesíthetjük. Miután megidéztük azokat a szellemeket, melyeknek a neve a könyvben fel van tüntetve, magát a könyvet a varázskörön kívül egy háromszögbe helyezzük [...] Utána felolvassuk azokat az idézéseket, melyek az egyes szellemeket kényszeríthetik és arra bírják rá, hogy egyenként érintsék meg a körön kívül háromszögben fekvő könyvet, mégpedig azon a helyen, ahol a képek szerepelnek. Ezek után újból bezárjuk, és a szellemeket elbocsátjuk. [...]

Hogyha a mágus használni akarja a varázskönyvet, válasszon ki tiszta, derűs napot, álljon affelé az égtáj felé, ahol a szellem lakik. A szellem megjelenik, hogyha a könyvben lévő varázsformát és a nevét felolvasták. Csak igen szükséges esetben vegyük igénybe a könyv végén levő igézéseket. Miután a szellem teljesítette a mágus kívánságát, újból elbocsáthatjuk". (Közli Fónagy I. 1943/1999: 403.)

A wittenbergi származású Johannes Faust mestere volt a tudós mágiának. Szerződést kötött az ördöggel, amelyet vérével írt alá. A szerződésben ez állt: „Én, Johannes Faust doktor, saját kezemmel írott írásommal elismerem, hogy: miután feltett szándékom volt az őselemek tanulmányozása, de azokkal a szellemi adományokkal, melyek osztályrészemül estek, ilyen nagy tudomány befogadására nem képes, s minthogy az emberektől segítséget hiába várnék, így jelen szellemet, ki magát Mefisztofelesznek nevezi, a pokol urának, a keleti hercegnek a szolgáját, aki hajlandó volt a kívánságomnak eleget tenni, arra kértem meg, hogy tanítson meg engem mindezekre a tudományokra, és ő mindezt meg is ígérte, hogy mindenben alázatosan és engedelmesen szolgálatomra lesz. Ezzel szemben én viszont arra köteleztem magam és azt ígértem, hogy a keltezéstől számított huszonnegyedik év lejárta után átadom neki magam, testemben és lelkemben, hogy tehessen velem kénye-kedve szerint. Uralkodhasson rajtam, kormányozhasson, vezessen úgy és oda, ahová csak akar. Övé a testem, lelkem, húsom és vérem, és minden javam, melyet birtokolok az örökkévalóság jegyében. Minden élővel szembefordulok mostan, szembefordulok az égi seregekkel, mert így kell ennek lenni. Hitelesség okáért és a szerződés megerősítéséül saját kezemmel írtam ezt, saját testem vérével és saját agyammal, gondolataimmal, akaratom pecsételem és igazolom. Johann Faustus (s. k.) az elemek ismerője, a szellemek doktora". (Közli Fónagy I. 1943/1999: 408–409.)

Mágikus erejű írások birtokosának, az ördögökkel való cimborálás hírében állt a debreceni professzor, Hatvani István. Rimaszombaton született 1718-ban. Kecskeméten, Losoncon, Bázelben tanult. Lelkész, orvos, csillagász volt, 1749-től a debreceni kollégium mennyiségtan és bölcselet tanára. 1786-ban hunyt el. Az alakjáról keringő híresztelések szerint fekete iskolát végzett, „öreg írást" (veszélyes tudást) ismert, fekete könyv volt birtokában. Éjszaka idején, fekete köpenybe burkolva halottakat, ördögöt idézett.[257] Dr. Herrmann Antal „egy magyar Faust"-ról tudósít. Jólészi Cházár (Császár) András a 18–19. század fordulóján élt, a váci süketnéma intézet alapítója volt. „Rozsnyó környékén még ma is beszélik – magam hallottam többektől –, hogy volt egy könyve Cházár Andrásnak, melynek erejével módjában állt az ördögöt idézni, hogy nehéz munkájában segítségére legyen, vagyhogy azt egészen elvégezze." (Herrmann A. 1903: 266.) A boszorkányperek vallomásai szerint a boszorkánynak a szövetségkötés után, annak jeléül nevét be kellett jegyeznie az ördög könyvébe. Ha írást nem ismert, akkor vércseppét hullatta rá, vagy pedig az ujjából kiserkent vérrel az ördög maga örökítette meg új szövetségese nevét. (Tóth I. Gy. 1996: 115.)

A mágia magyarországi alkalmazásának művelődéstörténeti forrásai a kéziratos füzetek hatására (Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009) és a tudós mágia intézményeire (Szőnyi Gy. E. 1978) irányították a figyelmet.

---

[257] Feltételezhető, hogy az alakjához kötődő mondakör a felvilágosodás korában született, babonaellenes szándékkal (lásd: Bán I. – Julow V. 1964: 13, 28–47).

Dömötör Sándor 1938-ban rövid közleményben tette szóvá a bűvös könyvre vonatkozó adatok összegyűjtetlenségét (Dömötör S. 1938: 429). A Veszprém megyei Öcs községből két történetet közölt: „1902-ben történt aratáskor. Amikor már pihentek az aratók, az öcsi réten a nagy nyárfa tövében egy idegen ember üldögélt. Az öreg béresek engem küldtek oda, hogy nézzem meg. Odamentem hozzá és láttam, hogy a külseje a következő volt: 25–30 éves, sovány, barnaképű, vállig érő hosszú hajjal, szarvasagancs bottal, hóna alatt nagy könyvvel üldögélt a nagy nyárfa tövében. »Mit keres itt, bácsi?« – kérdeztem tőle, de nem volt rá semmi felelet, hanem felkelt és keresztülment torony iránt a petendi »Bors« erdőnek három vízsáncon, amely két méter széles volt, anélkül, hogy a vizet kikerülte vagy átugrotta volna, simán haladt a jelzett irányban és eltűnt az erdőben." „1912 nyarán járt a faluban egy koldus, akinek egy nagy vastag könyv volt a hóna alatt. Aludttejet kért egy helyen. Azt mondták neki, hogy nincsen. »Hej, hej – mondogatta –, tudtam, hogy nincs.« Kérdezték tőle, hogy honnan jön. »Messziről jövök« – mondotta, de nem mondta meg, hogy honnan. Azt mondta még, hogy »sietnem kell«, de nem mondta meg, hogy hova. A sok kérdezősködésre végre azt mondta: »Kapolcsi felső faluvégen van dolgom a gyepű mellett, oda megyek. Ott van egy láda, azt minden esztendőben be kell takarnom, mert a szekerek folyton lejárják róla a földet.« Érdeklődtem utána, hogy mit jelent ez, magyarázza meg, de nem felelt, hanem azt kérdezte P. J.-től, hogy »ismeri-e a Szent János kutat?« Amikor azt hallotta, hogy igen, akkor azt mondta: »A Szent János kút mellett van egy út, az út mellett 8 ölre van egy domb, a domb alatt kincsek vannak, de még ahhoz közel más is van.« Ezzel többet nem szólt és elment. Ezen a jelzett helyen 10 évre rá egy nagy hársfát levágtak, amelynek bennmaradt tuskóját tudatlan pásztoremberek meggyújtották és elégették. A fa hamvai között olvadt ezüst csomókat találtak. Ez a garabonciás 35–40 éves kinézésű, hosszú hajú és szakállas, fekete hosszúkabátot viselő ember volt, a hóna alatt rossz állapotban levő nagy, vastag könyvvel." (Dömötör S. 1938: 429–430.)

Csefkó Gyula egy agárdi (Fejér megyei) *tudós pásztoremberről* számolt be. Vissza tudta téríteni az ártó szándékkal küldött *veszett kutyát, küldött farkast*. Ha a nyáját küldött farkas támadta meg, a szűre ujjából elővette régi könyvét, abból olvasott, visszafele, s így visszaolvasta a gonoszok által küldött vadat. (Csefkó Gy. 1926: 36.) Szendrey Zsigmond a szalontai néphit *táltos*át mutatta be, aki 22 évesen tűnt el, 15 évet tanult, illetve „pirosbetűs könyvükből olvasva különben is tudnak: tüzet, jeget, vihart, ú.n. tátosszelet, vagy meleget támasztani" (Szendrey Zs. 1914: 316).

A *garabonciás* szintén könyvet használt. Foggal született, 13 iskolát végzett, vándoréletet folytatott. A vízben lakó sárkányt a könyvből olvasva hívta elő. Egy alkalommal a garabonciás egy szekérre kérezett fel. Elaludt, a szekeres pedig elvette a könyvét, elkezdett olvasni belőle. A szekér a levegőbe emelkedett. A garabonciás felébredt, s a könyv segítségével a szekeret visszatérítette a földre. (Gönczi F. 1914: 174–175.) Borsodi feljegyzés szerint a garabonciásnak „van olyan könyve, hogy abból leolvassa a felhőt az égről, kiolvassa a sárkánykígyót a lyukból, a tóból vagy a kútból, a kantárt a fejibe vágja, megnyergeli, ráül és úgy mennek a levegőben, mint a madár" (Istvánffy Gy. 1911: 298).

A Hunyad megyei románok szerint titkos írásjeleket ismert, rejtélyes írásokat hordozott tarisznyájában a *salamonár* is. Téglás Gábor egy Kisküküllő megyei fiatalember szerencsés kimenetelű esetét közölte. 1868-ban érettségi vizsgára készült. A kellemes időt kihasználva a szabadban lapozgatta könyveit, s mormolta a megtanult anyagot. „A pár napi ott tartózkodás vége felé ugyanis egy délután hirtelen beborult az ég, s alig fél óra alatt óriás jégverés tönkre silányította a falu legnagyobb jövedelmeül tekintett szőlőket. Jómagam a viharfelhők közeledtével eleinte tűnődve tekintgettem fel az égre, majd látva a jégeső gyors közeledtét, futva menekültem házigazdámhoz, útközben sem mulasztván el a könyvnyitogatást, nem is álmodva, hogy ezzel milyen veszedelmes gyanú nyerhet tápot." (Téglás G. 1906: 359.)

Az Erdélyi Mezőségen a 20. század első felében megszokott látvány volt a mágiát gyakorló illuzionista, a *piritista*. Tudását varázskönyvből szerezte, s varázslat közben is ebből olvasott (Keszeg V. 1999: 234).

Könyvvel járt a fekete köpenyes *halál*. Egy klézsei történet szerint „a nagymamám mesélte, hogy látta egyszer, hogy jár egy fekete köpenyes ember egy fekete könyvvel a falun. És akinek a háza előtt megáll, ott ír valamit, és reggel abból a házból meg kellett valakinek halni. Hát a nagymamám megleste, hogy nahát milyen ember, miféle. Hát meglátta, hogy annak a fekete köpenyesnek az egyik lába lóláb, a másik pedig libaláb. És elmondta többeknek a faluban, ez ki lehet ez az ember? És megállott a nagymamám kapuja előtt is, béírta őt es a könyvbe, másnap ős is meghótt, így történt." (Bosnyák S. 1980: 149.)

A *boszorkányok* varázskönyv segítségével szabályozták az időjárást. Az alábbi szöveget Dömötör Tekla rögzítette 1981-ben: „Mikor jön a jégeső, olvasta a könyvet, akkor aztán elhárította. Visszafelé olvasott. Hát volt neki egy nagy könyv, valahol kapta. De abból csak ő tudott olvasni, más nem. Kigombolt mindent rajta, nem volt egy bog se, s akkor kezdte olvasni s akkor felhők bomlottak szét, s így ment el az eső." (Dömötör T.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

1981: 116.) Egy szegedi boszorkány bemutatásában megtaláljuk könyvének leírását is. A boszorkánnyá válni akaró személyt hét éjszaka folyamán különböző próbáknak vetik alá. Ezután „egy nagy és vastag könyvet, különböző kenőcsöket és hasonlókat kap. A könyv részben nyomtatott, részben pedig kézzel írott. Nyomtatva vannak mind azok az esetek, amelyek a boszorkány gyakorlatában előfordulhatnak és mely esetekben a boszorkány segélyét igénybe vehetik. Kézzel írottak a szerek – legnagyobbrészt kenőcsök –, amelyek segítségével a boszorkány segíthet." A könyvet holta után az örökli, aki a kezét lefogja. Amennyiben viszont senki nem tart igényt a könyvre, akkor a koporsóba helyezik, holtteste mellé. A könyv illetéktelen használata veszélyt okozhat. (Klein V. 1933: 68–69.) Az Erdélyi Mezőségen a szájhagyománynak arról van tudomása, hogy a boszorkányok varázskönyvből készültek a vizsgára (Keszeg V. 1999: 88.)

Vajkai Aurél mutatta be egy *gyógyító* tevékenységét. Unokaöccse szerint Megyesi József (1840–1927) nehézkesen olvasott. Javassá a szentkönyvek olvasása által vált. Betegeinek imákat fogalmazott és írt (Vajkai A. 1938).

András, Luca vagy Szilveszter napján a lányok cédulára írott nevek segítségével tudakolták meg jövendőbelijük nevét. Szilveszter éjszakáján lisztből, zsemlekásából készítettek gombócot, Mezőbodonban ezt káposzta levelébe göngyölték. Székelyföldváron a galuskákat szilveszter éjszakáján, 12 órakor tették a forró vízbe (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 36), akárcsak Magyardécsében (saját gyűjtés). A jóslásra Borsod megyében Luca (Istvánffy Gy. 1911: 292), Modoron András és karácsony (Machay V. 1903: 259), Privigye vidékén karácsony estéjén került sor. (Sztancsek J. 1909: 299). Magyarszováton arra vigyáztak, hogy a gombócok egyszerre kerüljenek a vízbe. A galuskák Tordán is éjfélkor kerültek a fövő vízbe. Itt azonban a fiúk neve mellett más kívánságot is lehetett a cédulára írni. (A tordai adatok: Bornemissza Tiborné Finta Jolán, sz. 1905. Saját gyűjtés.) Csittszentiványon „Nyolc leánynevet írnak cédulákra, a 9-ikre pedig egy koporsót rajzolnak. A cédulákat lefekvés előtt a párna alá dugják. Álmából felébredve a leány kétízben megfordítja a párnát, s mindannyiszor tovább folytatja álmát. A harmadszori felébredéskor álmosan kihúz egy cédulát. A ráírt nevű egyén lesz a férje, ha pedig a koporsót húzza ki, akkor abban az esztendőben meg fog halni." (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 149.) A Beszterce megyei román lányok András napján hatágú csillagot vágtak papírból, a csillag minden sarkára egy férfinevet írtak. A csillagot a párnájuk alá helyezték. Ébredés után leszakították a csillag egyik sarkát. A papírdarabkán lévő név a jövendőbeli nevét jelezte előre. (Filimon A. 1912: 346.) A Hortobágy vidéki nagylány Luca napján 13 cédulát készített elő, 12-re fiúnevet írt, egyet pedig üresen hagyott. Minden reggel, ébredés után a tűzbe dobott egy-egy összehajtogatott cédulát. Az utolsónak maradt lapot karácsony estéjén bontotta fel. Ha fiúnév szerepelt rajta, az lakodalmat jelentett, s egyúttal a vőlegény nevét is tudatta. Ha utolsónak a felirat nélküli cédula maradt, a lánynak még egy évet pártában kellett várakoznia. (Barna G. 1979: 125.) Detrehemtelepen „András napko tizenkét kicsi papírra ráírsz egy-egy fiúnevet. Béteszed a párna alá, s még teszel egy gagyát, egy kombinét és egy szelet pirított kenyeret. Aznap bötölsz. Másnaptól minden nap bédobsz egy papírt a tűzbe. Amelyik utoljára marad, ahhoz mész férhez, akinek a neve rajta van." (Fehér Erzsébet, sz. 1958. Saját gyűjtés.) A szokás mérai változata: „A szerető utáni kutatás egy másik módja az, hogy tizenhárom papírszeletet vesznek. Mindegyikre egy-egy nevet írnak, összehajtogatják, jól összerázzák. Összerázás után egyik kézben tartva beleeresztgetik a tűzbe. Az utolsót megnézik. A rajta levő név a szeretőnek a neve." (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 97.) A hegyközi Síteren a lányok ugyanígy gyakorolták a férjtudakolást (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 47). Szokás volt a cédulákat az éjféli misére elvinni, s az úrfelmutatáskor húzni egyet közülük (Wlislockiné Dörfler F. 1895: 43).

A szerencse lánclevele egy adott szöveg több példányban való reprodukálása esetén hoz szerencsét (Hoppál M. 1985).

Ismert az írásnak az építendő ház alapjában való elhelyezése, építőáldozati szereppel. A szokás szimbolikus jellegű, újabb fejlemény. (Bartha E. 1984: 17, 21.) Feltételezhető, hogy ilyen céllal került emlékirat és pénz a protestáns templomok toronygombjába (Keszeg V. 2006: 107–108).

Az írott szöveg, eredeti funkcióján túllépve is mágikus szerephez juthat. Az alábbi leírás Pusztakamarásról származik: „Apámnak van egy nyolc-tíz esztendős receptje, amit derékfájás ellen írt fel az orvos; hát ez a recept úgy röpköd a környéken, mint egy mentőangyal. A fél falu váltott ki reá porokat, s immáron a harmadik községből ígérik, hogy nemsokára visszajuttatják, de ők is visszavárják a somkúti tanyáról, ahol is egy szőlőpásztornak fáj a dereka. Valakinek már megjárta az eszét, hogy egy ilyen csodareceptet nem lenne szabad ingyen kölcsönadni.

– Fizessék meg, ha rongyolják! Utóvégre, akinek legelőbb kezdett fájni a dereka, azt illeti meg az a kis jövedelem." (Sütő A. 1973: 83.)

Írott szövegműfajok

Szent levelek. A ponyvairodalom termékei, nyomtatványok vagy kéziratos másolatok formájában terjednek. A *szent levél* a 19. században a német nyelvterületen terjedt el *Himmelsbrief* néven. Természetfeletti eredetűnek állítja magát, naiv, laikus megfogalmazásban vallásos ismereteket forgalmaz, vallásos előírások betartására ösztönöz, bűnbocsánatot helyez kilátásba. A magyar ponyvairodalom a 19. század végén, a 20. század elején hozta forgalomba az égi levelek különböző típusait (*Szent levél*, *Csodálatos kép*, *Szent betűk*, *A hét mennyei szent zárok imádsága*, *Tóbiás áldása*). A szakirodalom által számontartott adatokat Lengyel Ágnes összesítette (Lengyel Á. 1999: 162–163).

A szent levél használatának különböző módjai ismertek. Molnár Ambrus tudósít a levelek gyülekezeti alkalmakon való olvasásáról. Hatását növeli a másolása, másolatban való terjesztése. Silling István imaként való használatát adatolta. Olvasása, másolása, elmondása által a levél a szakrális kommunikáció részét képezi. Inczefi Géza, majd ismételten Jung Károly a szövegtípust az „őrszerek" között helyezte el. A ponyvakiadvány vagy annak kéziratos másolata olvasással vagy puszta jelenléte által mágikus erőt aktivizál, golyótól, betegségtől és bajtól véd (Jung K. 1994).

Szerencse lánclevele. A *szerencse lánclevelét* elsőként az amerikai antropológus, Alan Dundes írta le, a modern városi folklór új fejleményeként (A. Dundes 1966; hivatkozza Hoppál M. 1985). A magyar szakirodalom Hoppál Mihály elemző tanulmánya óta tartja számon. A szerző a következő műfaji karaktereket állapította meg. 1. A lánclevél feladó nélküli (anonim) levél. 2. Változatokban él. 3. Funkcióját tekintve „ima a szerencséhez". 4. Alapstruktúrája a népmesék szerkezetét követi, a hiányra döbbent rá, s annak pótlására tanít. 5. Dualisztikus szemléletre, a szerencse–szerencsétlenség, nálunk–külföldön oppozíciópárokra épül. (Hoppál M. 1985.)

A levelezés egyik előírása a sokszorosításra vonatkozik. A másolásnak betűhíven kell történnie. A 7–9–21 példányban való előállítás a szöveg tartalmának elsajátítását eredményezi. Utóbb, a fénymásolási, majd az elektronikus másolási eljárás a szöveggel való felületes érintkezést hozta magával. A levelezés másik előírása a minden hagyomány továbbélését biztosító kommunikáció, az átadás. A lánclevél a továbbadás azonnaliságát írja elő. Ennek érdekében közeli jutalmat vagy kár elszenvedését helyezi kilátásba. Ezért is a lánclevél viszonylag rövid idő alatt nagy távolságot fut be, sok személy kezén megy át, azonnali és intenzív hatást fejt ki, újabb és újabb régiókban, társadalmi közegekben tűnik fel.

A kutatás főként a szerencse lánclevele szövegtípust vizsgálta. Az újabb lánclevelek változatos tematikájúak (humanitárius, természetvédő felhívás, vírusriasztás, vallásos tartalmú levelek), az azonos érdeklődésű személyek körében terjednek, a közvéleményt manipulálják.

Vendégkönyvi bejegyzések. Kegyhelyek, búcsújáróhelyek templomaiban nyitott vendégkönyvbe, vagy lapra, falra, padra készült feljegyzések. Rövid terjedelmű szöveg,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kérést, hálát vagy köszönetet fogalmaz meg. Bejegyzője bármilyen nemű és életkorú személy lehet. Elsődleges funkciója a szakrális kommunikáció. A bejegyzések másodlagosan mágikus funkciót is betöltenek. (Frauhammer K. 1999, 2012, István A. 2003.)

Gombirat, toronygombirat. Erdélyben emlékirat templom gömbjében való elhelyezéséről az első adatok az 1600-as évek elejéről származnak (Marosvásárhely, Csíksomlyó). A lokális történelem négy motívuma a településtörténet, a lakosságtörténet, a templom és az oktatás, az iskola története. Az emlékirat szerzője a helyi társadalom tagja, lelkész, tanító, írástudó személy. A toronygombban való elhelyezése ünnepélyes keretek között történik. 50–100–150 évig a templom gombjába zárva vészeli át az idő múlását. Az újabb gombirat az előző protestáns emlékezési alakzat, a lokális emlékezet megörökítésének műfaja, szakrális kommunikáció, építőáldozat, felajánlás jelleggel rendelkezik. (Dankó I. 2000; Keszeg V. 2006, 2007a.)

Szibilla könyvek, sorskönyvek, sorsvető könyvek. A jóskönyv, a jóslatirodalom vonatkozhat a világvégére, egy királyság jövőjére, vagy a jövőben bekövetkező kisebb eseményekre. A jóslatok egyik részét istenektől (Orpheusz), másik részét neves szerzőktől (Homérosz, Vergilius) eredeztetik. A jóskönyvek minden ókori irodalomban megtalálhatók (*Asszír álmoskönyv*, Egyiptomban *Noferti intelmei, Bárány jóslata,* Kínában a *Ji King*).[258]

A görög és a római irodalom apokrif – többnyire verses formájú – termékei a **szibillák**. A *szibülla,* latinul *szibilla*[259] eredetileg egy jósnő neve volt, majd köznévi formában a görög és a római jósnőket nevezte meg. Az irodalomnak több, könyvbe foglalt jóslatgyűjteményről, szibülláról van tudomása (Delphoi, Phrügia, Kolophón, Cumae, Tibur, Róma). A cumaei jósnő Tarquinius Priscus királynak megvételre felajánlotta a könyveket, s mikor az alkudozásba kezdett, közülük hatot elégetett. A maradék hármat a capitoliumi templomban papok használták, mindaddig, amíg i. e. 83-ban a templommal együtt a lángok martalékává váltak. A Szibilla könyvek a görög, a római, az etruszk, a zsidó és a keresztény eredetű, templomi és laikus apokrif jóslásirodalom.

A jóslatirodalomnak a közép- és az újkor határán kialakult új terméke a **sorskönyv, sorsvető könyv**.[260] Németül *Losbuch, Punktierbuch,* olaszul *libro del sorte*. A populáris írás, a népkönyv terméke. A 14–16. század között kéziratos formában készültek, arab és perzsa közvetítéssel terjedtek el. A legkorábbi kéziratos könyv a 12. századból származik. Az olasz könyvnyomtatás a 15., a német és a francia a 16. századtól kezdte kiadni az – első csoportba tartozó – sorsvető könyveket. Majláth Béla korai, 1888-ból származó értékelése szerint „részint mulattató időtöltésül, részint a jövendő tudásának babonás kielégítéseül [sic!] szolgált a legmagasabb főúri köröknél épen [sic!] úgy, mint az

---

258 A *Világirodalmi Lexikon* a téma összefoglalására a *jóskönyv* és a *jóslatirodalom* címszavakat használja (Szepes E. 1977; Szepes E. et al. 1977).

259 Összetett szó, jelentése 'isteni, ihletett tanács'.

260 A *Világirodalmi Lexikon sorsvető könyv* címszó alatt ismerteti (Voigt V. 1992).

udvarházban lakó hét szilvafás nemes ember családjánál, vagy az írni és olvasni tudó társadalom bármely osztályánál.[...] A jövő titka iránti kiváncsiságnak [sic!] igen nagy közönsége volt, s a sorsvető könyvek felette gyakori használata, forgatása miatt azok elkallódtak, elrongyolódtak, ugyannyira, hogy azoknak csak hire jutott egyik nemzedékről a másikra, de maga a könyv nem, vagy csak a legritkább esetben." (Majláth B. 1888: 1–2.) A szerző három csoportba sorolja a sorsvető könyveket. 1. A tulajdonképpeni sorsvető könyvek „meghatározott kérdésekre sorsvetés utján [sic!] bizonyos kérdéscsoportokon vagy csak névleg említett személyek, tárgyak utalásain keresztül vezetnek a várt felelethez". 2. Általános jövendöléseket, horoszkópokat, a szerencsés és a szerencsétlen napok jegyzékét tartalmazó könyvek. 3. A harmadik csoport könyveiben „csak egy kép vagy csak névleg említett tárgycsoportnak van s mindeniknél csak egy-egy jósló mondat, s elolvassuk azt, mely a vetett koczka [sic!] számának megfelel". (Majláth B. 1888: 6.) Majláth Béla könyvtipológiája – apró finomításokkal – megalapozottnak bizonyult. A magyar ponyvairodalom tematikai palettáját áttekintő Pogány Péter a szerencsekerékkel reprezentált, a válasz kereséséhez dobókocka használatát javasló könyv történetét a magyar könyvkiadásban a 19. század végéig (1889) követi nyomon. A szerző a második csoportba sorolja a szerencsét mutató ábécét. Ebben az esetben nem egy bizonyos kérdésre kereshető a válasz; egy betű kiválasztásával bizonyos előrejelzésekhez jut hozzá. Minden betűhöz egy-egy jóslatot tartalmazó vers van társítva. (Pogány P. 1978: 221–232.) A sorsvető könyvek harmadik csoportja a 18. században tűnik fel. Kérdéscsoportokat és a kérdésekre adott válaszlehetőségeket tartalmazza. A szórakozni kívánó csoport kinevez egy játékvezetőt. A kérdést ő teszi fel. A válaszadáshoz minden játékos egy cédulára írott számot húz, s a játékvezető ez alapján olvassa fel a kapott választ. (Pogány P. 1978: 234–237.)

A jövő és a szerencse előrejelzésében a sorsvető könyvek az írás és a kép médiumát vették igénybe. Mind a kérdések, mind a válaszok lezárt tartalmakat fogalmaztak meg, ezeket megváltoztatni nem, mindössze (a kérdést) megválasztani, (a választ) a Fortuna által irányított dobókockákkal kisorsolni lehetett. A szövegek általában kötött, verses formát követtek, és a kor populáris irodalmának poétikai horizontjába illeszkedtek. A vizuális nyelvet a barokk megoldások határozták meg. A sorsvető könyvek centrális emblémájának bizonyult a bekötött szemű Fortunához kapcsolódó szerencsekerék és Szibilla. Kiadástól kiadásig a sorsvető könyvek megújultak. Mind a szöveg-, mind a vizuális repertoárjuk stílusa módosulásokat szenvedett, a szerzők, a kiadók szabadon és bátran ihletődtek egymás munkájából.

A sorsvető könyvek a magányos és csoportos szórakozás hasznos kellékének bizonyultak. Emellett részük lehetett az egyéni sors megtervezésében, valamint mitológiai, természet- és földrajzi tájékozódásban. Öröklés tárgyaként a családban generációk világnézetének, élet- és sorsszemléletének egybehangolásához járultak hozzá.

A jóslatirodalom másik szövegtípusa a **planétacédula.** Megnevezése ellenére nem áll kapcsolatban a horoszkóppal. A 19. században jelent meg és terjedt el. Kezdetben nyomdai termék volt. Grafikai kivitelezése az emberi sorsra utaló emblémákat (temető, koldus, muzsikus, szerelmespár), társadalmi státusra utaló szimbólumokat (kispolgári, iparos, paraszti

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

öltözet) tartalmazott. A cédula 8-10-15 soros szövegben jövendölte meg a sematikus életpályát (betegség, halál, szerencse, jövendőbeli, házasság, házasélet minősége), nemek és életkorok szerint. A különböző társadalmi kategóriáknak szánt cédulákat más-más színű papírra nyomtatták. A nyomdaipar államosítása után a cédulák szövegét írógéppel készítették el. Ezeken a cédulákon a jövendőbeli élettárs portréját elmosódott műtermi fotó jelenítette meg. (Pogány P. 1978: 233–234.) A vándor cédulaárus gyülekezésekben tűnt fel, vásárokban, piacokon, forgalmas utcákon. A cédulát betanított állat (egér, madár) választotta ki (Györgyi E. 1971).

Olvasmány

1. A heidelbergi könyvtár 14. századból származó sorsvető könyve 22 lapból áll. Az első lapon 32 kérdés van felsorakoztatva. Ugyanezen a lapon 32 név szerepel, többnyire ótestamentumi próféták neve; mindenik névnek egy-egy szám felel meg. Ezt követően a próféták-tudósok láthatók, kezükben papírlap, amellyel plánétákhoz és égtájakhoz irányítanak. A könyv további része a megnevezett plánétákat és égtájakat szerepelteti. Ezek ismét további képekhez irányítanak. A képek harmadik csoportja állatokat ábrázol. Minden állat alatt mind a 32 kérdésre megtalálható a válasz. A jósló személynek egyszer kell választania: az első lapon prófétát választ, aki plánétához irányítja, amely a maga során állathoz. Az ott szereplő 32 válasz közül az szól hozzá, amelynek száma megegyezik a próféta mellett szereplő számmal. (Majláth B. 1888: 8–9.)

2. Az első olasz sorsvető könyv, amelyet Lorenzo Spirito írt, 1473-ban jelent meg. Népszerűségét bizonyítja, hogy a 15. század végéig két (vagy négy) újabb olasz és egy francia kiadást ért meg. A könyv ikonográfiája négy képcsoportra épül. Az első fejedelmek arcképcsarnoka, a képek alatti kérdésekkel. A jósló személyt a képek (és a hozzájuk társuló kérdések) mindenike a másik képcsoport valamelyik képéhez irányítják. A szemlélő ezúttal az égitestek és állatok rajzait szemlélheti. Innen kockavetéssel kell továbblépni a harmadik képcsoport egyik képéhez. Ez a képcsarnok mitológiai lényeket és állatokat jelenít meg. Mindenik kép mellett egy-egy folyónév is található, valamint az utolsó, prófétákat ábrázoló képcsoport valamelyik képének sorszáma. Itt a jósló személy célhoz ér, mert a próféta képe alatt háromsoros versben olvashatja szerencséjét. (Majláth B. 1888: 18–19.)

3. 1546-ban készült el Strassburgban az a német sorsvető könyv, amely fél évszázad alatt hét kiadást ért meg egy. Szerzője Paul Pombst premontrei tanár; a könyvet I. Ferdinánd római, magyar és cseh király feleségének ajánlotta. Az udvarhölgyei körében trónoló királynő előtt térden állva hódoló szerzőt az első lap illusztrációja is megjeleníti. A szerencsekerék közepén a kis Jézus ül, a szerencsekereket körbefogó 21 számra és a hozzájuk kapcsolódó kérdésekre mutat. A következő lapon térdeplő angyal mutat a 21 szám és a számokhoz társított párkák felé. Innen, három kockavetés segítségével, a hősökhöz, a királynőkhöz, végül a prófétákhoz lehet eljutni. A 21 kérdésre a válaszok 1197 strófából álló szibillában vannak megadva. (Majláth B. 1888: 29–30.)

4. Hosszantartó kutatás tett kísérletet magyar nyelvű sorsvető könyvek története kezdetének megállapítására. Két hiányos példány őrződött meg a 16. század utolsó, a 17. század első éveiből (1599–1612). Az egyik Klöss Jakab bártfai, a másik Heltai Gáspár kolozsvári műhelyében jelent meg. Hasonlóságuk arra vall, hogy mindkettő egy korábbi (esetleg 1594-ben kiadott) előzményt reprodukál. Ennek eredetije lengyel nyelven, Krakkóban, 1531-ben készült el. Az első magyar sorsvető könyv grafikai szempontból is kompiláció; az illusztrációk különböző sorsvető könyvek alapján készültek el. Az állatábrázolásokat egy 1497-es, a városnevek alkalmazásának ötletét egy 1526-os, a szerencsekereket egy 1546-os, a bekötött szemű Szibilla képét egy német kiadványból kölcsönözte.

A Heltai Gáspár nyomdájában 1599–1610 között kiadott könyv címlapján a bekötött szemű Fortuna látható. A lap hátoldalán két vers szól a gazdagokhoz és a szegényekhez. A következő metszet a *Szerencsének avagy szerencsétlenségnek kereke.* A könyv 21 kérdést sorol fel, a kérdések mellett található, állatok képét tartalmazó körökből dobókocka segítségével két alkalommal újabb képekhez lehet eljutni. A harmadik kép mellett négysoros versben tudható meg a választott kérdésre kapott válasz.[261]

---

[261] A magyar sorsvető könyvek történetéről: Szabó K. összeáll. 1879; Majláth B. 1888; Gulyás P. 1931: 107–109, 230, 234–236, 267; Fitz J. 1959: 136.; Borsa G. 1964; Soltész Z.-né 1961; Molnár J. 1963: 117, 303. A Majláth Béla által bemutatott sorsvető könyv kolozsvári eredetéről: http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0, 916. leírás. (2013. 02. 14.)

5. 1670-ben a horvát bán Zrínyi Péter felesége, Frangepán Katalin grófnő tulajdonában volt a fent bemutatott sorsvető könyv horvát nyelvű kéziratos változata. Terjedelme 47 lap, keménypapírba kötve. A kötéstáblán a tulajdonos aláírása és az évszám olvasható. Két üres lap után két színes rajz következik, egyik a szerencsekereket, mellette feltételezhetően Zrínyi Pétert és Katalint, a másik a bekötött szemű Fortuna asszonyt ábrázolja. Ezután 21 lapon koncentrikus körök következnek, mindenik közepén egy-egy madár. A külső körök 21-21 részre vannak osztva, bennük kérdések, 2-2 dobókocka más-más kombinációban, valamint mindenikben a kombinációhoz társított más-más állat- és városnév. Ezután újabb 21 kép következik, a körök középpontjában ezúttal a korábban megnevezett állatok találhatók, valamint a korábban megnevezett horvát településnevek. Innen tudható meg, hogy a jövendölést tartalmazó versből melyik verssorok felelnek meg az illető állatnak. A vers, azaz a szibilla 12 fejezetből van megszerkesztve, mindenik fejezet 37 sorból. Minden fejezet élén Szibilla áll, kezében más-más jelvény.

A kéziratos könyv borítóját Zrínyi Katalin 1670. április 2-án datálta. Férjét a bécsi udvar március 29-én kegyvesztetté nyilvánította, megvonta tőle a báni méltóságot, ingóságait elkobozta. Csáktornya várát katonaság szállta meg. Zrínyi Pétert április 13-án Bécsbe szállították. Mint ártalmatlan olvasmányt a sorsvető könyvet Zrínyi Katalin tulajdonában hagyták. Halála után rokonságában öröklődött tovább.

A kézirat nyelvezete alapján feltételezhető, hogy a férj, Zrínyi Péter – maga is költő és hadvezér, akárcsak bátyja, Zrínyi Miklós – ültette át horvát nyelvre. (Az ismertetés alapja: Ivanćan L. 1906.)

A **kincskereső kézikönyvek** az európai kéziratos és nyomtatott varázskönyvek egy tematikus csoportja. A 14–15. században szórványosan fordultak elő, a 18–19. században népszerűségre tettek szert.

A kincskeresés gyakorlata a középkori mágia keretében született meg. Elemei a 14–16. századi alkímiai, asztrológiai, divinációs, gyógyító és talizmán-mágia könyvekben mindössze szórványosan bukkannak fel. A kincskeresés a 17 században válik népszerűvé, mind a latin, a német és a magyar nyelvű populáris nyomtatványokban és kéziratokban. A legkorábbi magyar feljegyzés a „gyöngyösi ráolvasások" néven ismert, s egy 1528-as külföldi nyomtatványba készített, 1529–1541 táján készített bejegyzés. Ettől a határtól kezdve a 19. század végéig szaporodnak a Magyarországon is használt, valamint a magyar nyelvű nyomtatott, másolt, kiegészítésekkel ellátott munkák. Részben a kincskereséshez nyújtanak gyakorlati tanácsot, részben izgalmas olvasmányanyagot jelentenek az olvasás lázának korszakában.

A kincskeresés gyakorlata összefüggésben van a szerencsekereséssel, a meggazdagodni vágyással, a harcok miatt bekövetkező elszegényesedéssel, a nyomor által kiváltott vándorlással. A hirtelen meggazdagodás reménye fejedelmeket, a nemesi udvarházak lakóit, a vándordiákokat, a leszerelt katonákat egyaránt csábította. A kincskeresők hol a maguk, hol a megrendelőik utasításait követték. Eszközeik között volt a szenteket, a démonokat, az égitesteket (Aziel, a Nap) megidéző ima, szimbólum, a varázsvessző, a gyertya, a kristály, az acéltükör. Valamint a tudás forrása, a könyv. A kincset kereső jöttmentek elszaporodásával párhuzamosan növekedett az ellenük megfogalmazott vádak, az ellenük indított perek száma. A vádak között egyaránt szerepelt az ördögidézés, a blaszfémia, valamint a tolvajlás, a csalás és az ámítás.

A magyar szakirodalom a témát egy évszázadon keresztül kizárólagosan a szájhagyományban élő narratívumok alapján írta le. Ipolyi Arnold, majd a századforduló évtizedeiben Wieder Gyula, Wlislockiné Dörfler F. Anna, Jankó János, Balásy Dénes, Versényi György, Gönczi Ferenc a kincs hiedelemkörének olyan motívumait tárta fel, mint a kincs elásásának oka és körülményei, a kincsőrző szellemek, a kincs megjelenése, a kincsásás

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

előírásai. A motívumokat Bán Aladár állította rendszerbe, 1915-ben megjelent tanulmányában. Eszerint a kincs elásására az ellenség támadása, a zsugoriság miatt került sor, dombon, hegyen, barlangban, erdőben, fa tövében, vízparton, romok között, keresztútban, tűzhely alatt. A kincsre szellem, ördög, sárkány, bányarém vigyázott. Hollétére a kigyúló láng, álom, látnok által lehetett következtetni, hozzájutni pedig Szent Iván napján, mise idején, éjfélkor, délben, csütörtökön lehetett. A kincsásás leggyakoribb előírása a szótlanság és a kincsőrzőnek való áldozatbemutatás. (A kincsszerzés irodalma: Kuun G. 1890; Wieder 1890; Bán A. 1915; Diószegi V. 1980; Keszeg V. 1993; Pócs É. 2006. A kincsásó könyvek ponyvakiadásairól: Pogány P. 1978: 237–240.)

Herner János és Szörényi Levente egy 17. századi, Tóth G. Péter és Láng Benedek négy 18–19. századi kincskereső kézikönyv szövegét (Kassa, 1770; Sásd, 1780; Szeged, 19. század eleje; hely nélkül, 1819), valamint 10 törvényszéki tárgyalás dokumentumait tette közzé (1520, 1574, 1582, 1705, 1725, 1743, 1748, 1760, 1780, 1796). A kötet jelentős fordulat a kinccsel kapcsolatos történeti hagyományok értelmezésében, mentalitástörténeti keretbe illesztésében (Herner J. – Szörényi L. 1990, Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009).

Királyfeliratok, álom-orákulumok. Egyiptomban jelent meg az i. e. 2. évezred közepén, majd a hettita irodalomban; Mezopotámiában az i. e. 1. évezredben alakult ki. Görög változata a *chrématiszmosz*. (Komoróczy G. 1995: 51.)

Az **omen** sumér jóslásszöveg. Szerkezeti egységei a *protaszisz* (az előjel leírása); az *apodoszisz* (jövendőmondás, az előjel értelmezése). Egy babilóniai álmoskönyv töredéke az i. e. 2. évezredből maradt fenn, Szúzában készült akkád nyelvű szöveg ugyanebből a korból származik. Az asszír álmoskönyv az i. e. 7. században készült. A mezopotámiai álmok gyűjteménye az *Asszír Álmoskönyv*. Az álmok az i. e. 1. évezred közepén kerültek agyagtáblákra. (Komoróczy G. 1995a: 53–54.) A *Vénusz-tábla* a Vénusszal kapcsolatos 59 omen (előjel) gyűjteménye. A babiloni csillagtudomány és mezopotámiai irodalmi hagyomány része. (Komoróczy G. 1995: 16–17.)

Varázsirodalom. A mágikus és esztétikai funkciót ötvöző ó- és középkori szövegek összefoglaló neve. A szó mágikus erejét aktivizáló varázsszövegek a varázsigék, ráolvasások, varázsdalok, valamint a varázslótörténetek, varázsmesék. A mezopotámiai irodalom az i. e. 3–2. évezredtől tartja számon a varázsszövegeket. Első részük egy epikus történet (mítosz) előadása, második részük a történet mágikus célú felhasználási módját ismerteti. Az i. e. 1. évezredben használatos gyűjtemények a *Maglú* és a *Surpu*. Az egyiptomi varázsirodalom darabjai a *piramisszövegek*, a varázslótörténetek, a görög irodalomban az *orphikus költészet*, az indiai irodalomban a *Védák*, az iszlám irodalomban a *Korán*, a kínai irodalomban a *Ji King* (Szerdahelyi I. et al. 1994).

Varázskönyv. Gyűjtőfogalom. 1. A szakirodalom ezzel a névvel nevezi meg a mágikus célra használt, mágikus erejűnek tartott kéziratos vagy nyomtatott könyvet. Ebben a

funkcióban többnyire a biblia, a vallásos énekeskönyv, az imakönyv, a mennyből jött levél típusú ponyvairodalom használatos, valamint a vallásos énekeket, imákat tartalmazó kéziratos füzet. Párna alá tett varázskönyvet használtak a csecsemő védelmére, gyógyítás céljából, pap hiányában a fiatal pár nászának legitimálására (Tóth I. Gy. 1996: 115), háborúban golyótól óvó amulettként, szülő nő védelmére, törvényszéken az alaptalan vádak elhallgattatására (Jung K. 1994, 1994a), harapós kutyák távoltartására, valamint termékenységvarázslásra (tej-, vajhaszon). A mágikus funkciót betölthette egyszerű varázscédula is, amelyre bibliai idézetet, imát, varázsszót írtak. Az ortodox pap varázskönyvként használja a bibliát, az imádságos könyvet. Ennek segítségével azonosítja a hozzá forduló páciens bajainak okát, valamint a válsághelyzetből kivezető megoldást. 2. Varázskönyvvel rendelkezett néhány mitikus lény. A garabonciás varázskönyvet olvasott a kígyó levegőbe emelésekor, nagyidő okozása vagy elhárítása végett (Gönczi F. 1914: 174–175), a táltos az időjárás szabályozására, tűz támasztására (Szendrey Zs. 1914: 316), a tudós pásztor a küldött farkas távoltartására (Csefkó Gy. 1926: 36), a boszorkány az ördög megidézésére (Herrmann A. 1903: 266), időjárás befolyására (Dömötör T. 1981: 116). A moldvai hiedelem szerint a halál könyvébe jegyzi a kiválasztott személy adatait (Bosnyák S. 1980: 149). 3. A varázskönyv varázstechnikákat, ráolvasásokat, imákat tartalmazó nyomtatott vagy kéziratos könyv. Leggyakoribbak az ördögűző könyvek, a gyógyító imákat és recepteket tartalmazó könyvek, a kincskereső kézikönyvek, az álmoskönyvek és a jóskönyvek. A nyomtatott varázskönyvek a 17. században tűntek fel. A kiadó a könyv tekintélyének növelése végett gyakran Európa nagy mágusainak (Albertus Magnus, Paracelsus) tulajdonította a kiadott könyvet. (Összefoglalás: Pócs É. 1982; H. Biedermann 1976/1989: 335–337; Voigt V. 1994a.)

Babonaellenes népkönyvek. A 17. század a világ értelmezésének új horizontját honosította meg. A kozmosz és az ember természetének és kapcsolatának értelmezésében megjelenik az empirikus, szenzualista, materialista, racionális és mechanikus világértelmezés (I. P. Culianu 1984/1994; E. Husserl 1936/1998 I.: 85). A tekintélyét vesztett mágia elleni támadás jellegzetes műfaja a *babonaellenes népkönyv*. Szerzői literátus emberek, tanítók, papok, népnevelők. Műfaja szerint lehet hiedelemellenes argumentációt felsorakoztató értekező próza, olykor párbeszédes formában, valamint egyszerű cselekménynszálra épülő epikus mű. Főszereplője a babonákkal mételyezett, iskolázatlan falusi ember és a felvilágosult népnevelő. A válogatás nélkül mindent elolvasó közönséget vette célba, a mindennapi életvezetés és a mentalitás megváltoztatása végett.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Testülete 1877-ben pályázatot hirdetett babonaellenes népkönyvek írására. A díjat Varga János *Babonák könyve* című pályamunkája érdemelte ki (Varga J. 1877). A szerző szerint „e burjánok (elfogultság, előítélet, száz fajta burján) közt legveszélyesebb gyom a babona: a tudomány és művelődésnek e legmegátalkodottabb ellensége; mely ha egy talpalatnyi talajban gyökeret ereszt, – onnét a művelődés és jó erkölcsök utolsó csíráját is kipusztítja. Azért minden szó, mely a babona ellen emelkedik, jó szolgálatot teljesít a népnevelés érdekében. […] Tűzzel vassal kiirtani

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

száz okból nem lehet. [...] Annak megölő betűje csak a természettudomány teljes népszerűsítése leend." A szerző a következő meghatározást fogalmazza meg: „a józan észnek megtévelyedése, lelki betegség, mely azonban hála istennek, nem éppen gyógyíthatatlan baj. Oktalan hit; amit se a tudomány, se a vallás tételeiből nem lehet igazolni." (Varga J. 1877: 1–9; Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009: 9.) Babonaellenes könyvek: Jeney György: *Természeti Könyv. A hortobágyi pásztor és a' természet-vizsgáló*. A nem-tudósok kedvekért írta ~. Pesthenn, 1791; Fábián József: *Természeti Tudomány a Köznépnek*. Veszprém, 1803; Pucz Antal: *A babonáknak és az ő sokféle nemeiknek rövid elő adása*. Esztergomban, 1822.[262]

Olvasmány

Gegő Elek (1805–1844) csíktaplocai földműves székely családból származott. Tanár, nyelvész, Moldva-kutató, történész, publicista, a folklór, művelődéstörténet kutatója. A *Népoktató* című munkáját 1839-ben írta. A cenzúra nem engedélyezte megjelenését. Az Országos Széchényi Könyvtárban megőrződött kéziratot D. Mátai Mária rendezte sajtó alá. (Gegő E. é. n.)

Népoktató vándorbotját kezébe fogva különböző sétákat tesz. Boldogfalván Boldog Ferenc idős bírót, Csertalakon Poklosi „éjiőrt", Iparfalván Ipari uramat, másutt a falu elöljáróit látogatja meg. Benéznek az iskolába, kisétálnak a határba, majd a házi gazdaságot tekintik meg. A séta lépten-nyomon lehetőséget nyújt a népoktató számára a hiedelmek leleplezésére. „A tehenek néha kék s vörös tejet adnak, de ezt nem boszorkányság, hanem plánták, növények okozzák, például: a vörösrépa levele, a tölgyfa gyenge növése megvörösíti a tejet." Halott kezével, öltözetével nem lehet lovat hizlalni. Nincsenek táltos lovak. Az egyik babonás gazdasszony a következő hiedelmeket sorolja fel: ha dög pusztítja a majorságot, a tyúkólba hangyafészket kell vinni öreg hangyákkal, a tyúkok ezt bekapkodják, hasmenést kapnak s ettől meggyógyulnak; a rejtekhelyre tojó tyúk fenekét sóval kell bedörzsölni, „mikor tojás van nála", ekkor a fészekre szalad, s ott ejti el a tojást; a ludak hízlalását holdújuláskor kell kezdeni; lopott szalmára és deszkára kell ültetni őket, hogy sokat tojjanak; a beteges macskát boszorkány járja.

A szelet, a vihart nem manó, boszorkány, garabonciás diák támasztja. A szerencsét, kincset biztosító vasfű nem létezik; az eső után felbukkanó békák nem az esővel hulltak a földre, hanem az eső idején bújnak elő rejtekhelyükről; a lélek nem jár vissza, a kísértet érzéki csalódás. Amikor nyúl szalad el a sétálók előtt, a következő megjegyzést teszi: „Lesz vala csak nálam puska, majd megmutattam volna nyúlpecsenyében a szerencsét." A pénteki nap szerencsétlen voltát a következő példázatokkal leplezi le. A tiltás ellenére Péter vásárba mer menni s így 50 forintot keres. Pál csak a határba mer kimenni, itt azonban kificamodik a keze. János otthon marad, s mégis őt éri a legnagyobb szerencsétlenség, megdöglik a lova. Tehát nem péntek az oka.

A hiedelemélményeket érzéki csalódások okozzák. Az érzéki csalódás oka a sötétség, a messzeség, az alaki hasonlóság, a szembetegség, az ijedség, a félelem, a remény. Az alakváltoztatás az „eszelősök" érzéki csalódása: „Voltak, kik magokat farkasoknak, macskáknak, kakasoknak stb. gondolák; voltak, kik testüket viaszbul, vajbul, egyes tagjaikat üvegbül, szalmábul stb. lenni gondolák; sőt voltak, kik önmagokat holtnak tartották."

Népoktató higiéniai tanácsai közül a következőket soroljuk fel. A levegő egyes fajtái halált okoznak (mély vermek, kutak), máskor betegséget. Ezért a házat nem kell mélyen a földbe építeni; szellőztetni kell, különösen, ha beteg van a házban. Majorságot, nehéz szagot árasztó növényt (kender, hagyma, káposzta) nem kell a szobában tartani. Nem szabad hirtelen befűteni, a gőz egészségtelen. A ház közelében ne legyen bűzös tó, trágyadomb, szemét, döghalom. Csak szükséges mennyiségben kell ételt fogyasztani, az ételt lassan kell enni, megrágni; nem kell forró ételt fogyasztani; vidáman kell enni. Az éretlen gyümölcs egészségtelen. Az ital szabályozza a gyomor működését, a vérkeringést. A víz az italok fejedelme, a források, kutak, folyóvizek

---

[262] A babonaellenes népkönyveket bemutatja Dömötör T. 1981: 64–67. Pogány Péter az „ismeretterjesztés, népnevelés" címszó alatt fogalja össze a felvilágosító szándékú, populáris olvasmányokat. Közöttük egyaránt vannak babonaellenes és hiedelmekben bővelkedő munkák. (Pogány P. 1978: 244–255.) A témához lásd még: Bisztray Gy. 1945, legutóbb pedig Elter A. 1999.

friss vize egészséges. A zavaros, poshadt víz egészségtelen. Fáradtan, kihevülten nem szabad vizet inni. A bor orvosság, nem közital, nagy mennyiségben egészségtelen. A pihenés szükséges, ám nem szabad sokat lustálkodni. Az éjszakai álom enyhítő. Nem jó gőzben, napfényen aludni. Nem szabad tátott szájjal aludni, mert valami a szájba bújhat. Nem jó tollas ágyban aludni, mert hamar izzaszt. A ruházatnak tisztának kell lennie. A fejet, nyakat, mellet hideghez lehet szoktatni. A hasüreget, a lábat melegben kell tartani. *Az indulatok* (a harag, az ijedelem, a bosszúvágy, a szomorúság) ártalmasak. A viselős asszony érzékenyebb. A megcsodálást kerülni kell. A kívánást ki kell elégíteni, ha nem lehet, a vágyat eloszlatni, a figyelmet elvonni.

Elsősegély nyújtásra adott tanácsai: ha valaki csontot, szálkát nyel, vajat, kenyeret, olajat kell fogyasztani. Ha testét leforrázta, sárral, tejföllel, faolaj és tojássárga keverékével kell bekenni, rozslisztel behinteni. Az ütést borogatni kell. Ájulás esetén a ruhát meg kell oldani, vízzel hinteni, borecetet szagoltatni. A nyavalyatörős fogait kifeszíteni, hogy a nyelvét ne rágja össze. Veszett állat harapása esetén az orvos érkezéséig a ruhát le kell vetni, hogy az állat nyála távol kerüljön, a sebet kimosni vizelettel, erős lúggal, langyos sós vízzel, hogy a vér folyjon, majd földet, port, tubákor tenni rá, hogy a mérget szívja. Fagyott embert nem szabad meleg szobába vinni, hóba kell takarni, jeges vízbe tenni, jégvizes pokróccal borogatni.

Babonaellenes prédikációk. Hiedelemellenes vallásos tárgyú és szemléletű irodalom. A szövegtípus a prédikáció formai, szerkesztési és retorikai alakzatait alkalmazza, célja a katekézis, a nevelés, az oktatás, a vallás, a hit megtisztítása a vele összefonódott laikus meggyőződésektől és gyakorlatoktól. Egyaránt készülhetett kiadásra és egyházi szertartás keretében történő szóbeli előadásra.[263]

Olvasmány

Budai Pál (1769–1854) Debrecenben, majd rövid ideig a pietista és racionalista szellemű Jénában tanult, nevelő, somogyi református lelkész. 652 kéziratos prédikáció maradt a hagyatékában. A hagyaték egyik tartalmi tömbje 41 babonaellenes prédikáció, amelyeket Budai Pál gyűjtött össze és alkotott meg. Hívei előtt adta elő, de írásban is megörökítette őket. Prédikációiban szót emelt a varázslókkal, a ráolvasással, a vallásos ünnepekkel, a betegségekkel és a halállal, a szüléssel, a táplálkozással, a földműveléssel, a baromtartással, a jövendöléssel, az álmokkal, a visszajáró lélekkel, az égitestekkel és a csodákkal kapcsolatos hiedelmek ellen. Visszatérő jelszava szerint a babona bűn, ezért felszámolása a papok hivatása. Érvelésében a paraszti hiedelmeket és a bibliai igéket állítja szembe.[264]

A gyűjtemény első darabjából, az 1811. október 26-án írt prédikációból idézünk: „A' babonáló emberek az Istennek akaratja ellen tselekszenek. Ők űzik, előmozdítják, terjesztik és által plántálják a' következendő világra azt, a' mit az Isten, a' mi Letzkénkbenn az Izráelitáknak világos szókkal mint nagy bűnt megtiltott; hanem a' mi józan okossággal és a' Keresztyén Vallással-is ellenkezik, mind a' kettőtől meg-vettetik, mert az embereknek erköltsökre és boldogságokra nézve veszedelmes. Mert, hogy tettzik néktet Kk! Ez az űzése hajtása, ez az előmozdítása, ez a' következő maradékra való által-plántálása ezeknek az ellenkezéseknek, bolondságoknak és tsalárdságoknak; mit? mind ez; mit? a' babonaság nem volna bűn? Mi ugyanis a' bűn? mit hivtok bűnnek? Mit kell az Istennek bűnnek tartani? Minden bizonnyal az ollyan szabad tselekedetet, a' melly az ő akaratjával ellenkezik; az ő törvényétől való minden el-távozást, és mind annak el-mulatását, a' mi kötelesség, és a' mit a kötelesség mi töllünk kiván. Így hát ennek az Isten' akaratjától való el-távozásnak-is, a' babonaságnak-is, a' melly ellen az Isten ólly világos és erős szókkal ki-kelt, bűnnek kell lenni. De nem tsak bűn a' babonaság, hanem nagy bűn-is az. […] A' babonáskodó ember vét maga ellen. Gondoljátok-meg tsak őtet jól és az ő tselekedeteit, mindjárt által-látjátok, hogy úgy vagyon. Mert ő meg-tagadja a' maga tulajdon okosságát, nem hajt annak oktatásira, nem hívja azt tanátsúl, és nem követi annak útmutatását. Bizonyos esetekbenn egésszenn maga ellen tselekssszik, mintha semmi okossága se volna, minden meg-fontolás és meg-gondolás nélkül. Szükség nélkül félelmessé teszi magát, magának kínokat szerez, és nem ritkánn árt a'

[263] A hiedelemellenes vallási irodalmat áttekinti Dömötör T. 1981: 46–55.

[264] Budai Pál babonaellenes prédikációit Szacsvay Éva és Szalánszki Edit tette közzé (Budai P. 1811–1824/2005).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

maga egészségének-is, sőt a' nem gondolás által meg-rövidíti magának a' maga életét-is. E' mellett az ő pénzét 's más jószágát a' Csalárdhoz viszi, a' ki az ő tudatlanságából tsúfot űz; el-veti házanépének gondját, és az ő gyermekeivel eggyütt szegénységre jut, a' midőn a' meg-gazdagodásról álmodik. [...] De nem tsak az Isten és maga ellen vét, hanem vét mások ellen, az ő felebarátjai ellen-is, még pedig gyakrann igen meg-bántó és sértő módonn. Némellyeket boszorkánysággal vádol, az által rossz nevet szerez azoknak mások előtt, és igen nagyonn meg-sérti." (Budai P. 1811/2005: 23–25.)

Nyomtatott és online reklámok, felhasználói oldalak, portálok. A média és a kommunikáció technikai tökéletesedése, decentralizációja, kereskedelmi orientációja lehetővé tette a mágikus szolgáltatások piacosítását és elérhetővé válását. Az 1990 utáni helyzetben 1. újjászületik, újjászerveződik a mágia mint tudás és technika, 2. a munkaerőpiac újraszerveződése és liberalizálódása lehetővé teszi a mágikus szolgáltatások megjelenítését, felkínálását, 3. kialakul, állandósul, növekszik a mágikus eljárások alkalmazásának igénye, 4. kialakul, az egész országra kiterjed a kínálat és kereslet között mediáló médium.

A varázslók és a jósok rendre igénybe vették a média nyújtotta lehetőségeket. A reklám első, kezdetleges formája a sokszorosított, megállók, piacok, vásárok környékén, oszlopokon, bódék falán elhelyezett falragasz. Az 1990-es évek legelején kiadói vállalkozássá vált a nyomtatott, tematikailag sokszínű reklámsajtó. A varázslók nyomtatott hír- és a reklámlapok oldalain adtak/adnak fel apróhirdetést. A nyomtatott (röplapként és sajtóban sokszorosított) reklámok szinte kizárólagosan az írást mint új lehetőségeket nyújtó médiumot aknázták ki. A varázsló individuális vállalkozóként szólította meg olvasóit, kereste potenciális klienseit.

A számítógép-hálózatok (internet) megszületését (1983) követően az 1990-es években vált az tájékozódás és kommunikáció populáris eszközévé és médiumává. A varázslók és a jósok ettől kezdődően egyéni felhasználói oldalakat nyitottak. Az online reklámban az írás, az írott szöveg kiegészül a merev és a mozgókép nyújtotta vizuális megjelenítéssel. A varázslók portálján csoportosan, szakmai, vállalkozói és érdekközösségként léptek/léptek a közönség elé. Különböző online oldalakon települések, szolgáltatások szerint is elérhetők. Portálokon évi kb. 5 euróért nyitható használói profil.

A nyomtatott és az online reklámszövegek koherens üzenetet forgalmaznak a jóslásról és a varázslásról, a jósok és varázslók személyéről, technikáiról, kompetenciáiról. A felhasználói profil legfontosabb tartalma a reklámszöveg. A szöveg rövid, 2–10 sor terjedelmű.

a. A varázsló és a jós pszeudo-néven azonosítja magát. Általános a kereszt- vagy varázslónév, valamint a státusnév (varázsló, gyógyító, varázslók anyja, mágia hercegnője) használata. b. A varázsló akcióterének megnevezése (település). c. A végzett szertartások elhelyezése a mágia területén (fehér és/vagy fekete mágia). d. A szolgáltatások által célbavett krízishelyzetek: magánélet, szerelmi és házasélet (nyugtalanság, konfúz lelki- és tudatállapot, a jövő-tudat hiánya, a családi, a társasági élet feszültsége, feloldás a nyomasztó házassági eskü alól, házas- és élettárs megszerzése vagy visszahozása, a szerelmi kedv felkeltése, a potencia biztosítása); egészségi állapot (bőrbetegségeket, rossz közérzet, epilepszia, szenvedélybetegségek, meddőség és impotencia); anyagi helyzet, szakmai

karrier nehézségei és kudarcai (anyagi gondok enyhítése, a szegénység megszüntetése, elveszett tárgyak visszaszerzése, szerencse, haszon biztosítása, a vállalkozások, a munkahelykeresés sikere, ismétlődő kudarcok megszüntetése). e. A szolgáltatások minőségének (ti. a szolgáltatás operatív, hatékony, elérhető és keresett, megalapozott, törvényes) garantálása. f. Kliensek és páciensek elismerő levelei. (Keszeg V. 2012.)

A varázslók és jósok a reklám segítségével elsősorban inter- és tranzaktív kommunikációt kezdeményeznek. A reklám feladása nyomán kétféle kapcsolat indul el. Az első az adó (varázsló) és a reklámszöveget csupán olvasó (újságolvasó) közötti virtuális viszony, amelyben a jós és varázsló kompetenciáit és hajlandóságát közli. A kommunikáció megmarad az írás–olvasás szintjén. Második esetben az érintettnek vélt személy személyes kapcsolatba lép a reklám feladójával. Ebben az esetben a reklámszöveg mindössze a tényleges tranzaktív kapcsolat előkészítője, elindítója. A kommunikációt a vállalkozói perspektívából értelmezve, első lépésben a varázsló ráfizetéses eljárással reklámozza magát, amit a befutó jelentkezésekből törleszt és tesz jövedelmezővé. A kommunikáció ebben az esetben túllépi a tranz- és interaktív kommunikáció kereteit, a két személy mindennapjaiban kap helyet.

Következtetések

1. A hiedelemről való beszélés és a hiedelemfunkció érvényesítése szövegműfajokban történik. A szövegműfajok történeti alakzatok, időben bontakoznak ki.

2. A különböző szövegműfajok más-más hiedelemtartalmakat jelenítenek meg és más-más attitűdöket érvényesítenek a hiedelemmel szemben.

3. Az írás mint médium megjelenése és elterjedése a populáris kultúrában hiedelemfunkciókat valósított meg.

A hiedelemről való beszélés helyzetei

A hiedelmekről való beszélés a hiedelmek gyakorlásának egyik alapvető formája. Olyan mentális, kognitív és beszédtevékenységeket szervez egységbe, amelyek létrehoznak, értelmeznek, artikulálnak és lezárnak egy helyzetet. A hiedelemről való beszélés feszültséget teremt azáltal, hogy felhívja a figyelmet egy természetellenes történésre, a transzcendens vagy a mágikus erők jelenlétére, hatására. A lokális társadalomban szociális feszültséget támaszt azáltal, hogy egyénekhez hiedelemfunkciókat rendel hozzá, egy történést, egy biografikus eseményt természetfeletti lények vagy mágikus erő hatására vezet vissza. Információkat és előítéleteket terjeszt, véleményeket polarizál, attitűdöket kényszerít ki. Megosztja a társadalmat, azáltal, hogy a személyes nézőpontok exponálására ösztönzi a jelenlévőket, a hiedelemben hívő és nem hívő személyeket, a hiedelemesemény által érintett és nem érintett, az eseménybe beavatott és be nem avatott személyeket. Ugyanakkor, a hiedelemről való beszélés megoldja egy helyzet feszültségét: megosztja az

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

információkat, a beszélőt feloldja a hallgatás, az élmények kimondatlanul való hordozásának kényszere alól, lehetővé teszi a véleménykülönbségek tisztázását, valamint a közös véleményplatformok létrejöttét. A hiedelemről való beszélés mint beszédtevékenység az előadhatóság és érthetőség végett összegyűjti, rendszerezi és nyelvi formába önti a helyzetre vonatkozó adatokat: deskriptív, explikatív, argumentatív és narratív aktusokat hajt végre.

A beszédcselekvés értelmezésére szolgáló elméletek

A **kontextuselmélet** tudományos szemlélet, amelyet a humán-, a társadalom-, a természet- és a műszaki tudományok területén egyaránt alkalmaznak. Alkalmazása a 20. század második felében vált általánossá. Megalapozói Ludwig Wittgenstein (1889–1951) osztrák filozófus és John Langshaw Austin (1911–1960) brit nyelvfilozófus. A kontextus a kommunikáció, a közlés környezete, amely befolyásolja az üzenet tartalmát, jelentését. A jelentés megértéséhez szükség van a megnyilatkozás nyelven kívüli szituációjának ismeretére. A beszédhelyzet nemcsak keretet biztosít a közleménynek, nemcsak előhívja a szöveget, hanem „behatol magába a megnyilatkozásba, és jelentésállományának nélkülözhetetlen alkotórészévé válik" (M. M. Bahtyin 1975/1985: 20).

Rudolf Carnap német származású amerikai filozófus *releváns* és *irreleváns kontextusokat* különböztetett meg (R. Carnap 1937). A releváns kontextust nyelven kívüli körülmények, az irreleváns kontextust pedig a beszédeseményen belül elhangzó szövegek alkotják (idézi Y. Bar-Hillel 1970/1997: 177). Thomas A. Sebeok a *kontextus*tól a *ko-textus*t határolta el, amely a jelentésképzés nyelvi eszközeinek összességét jelenti (T. A. Sebeok 1986). A kontextusnak vannak látható, evidens és nem látható összetevői. Az első csoportba tartozik a tárgyi, társadalmi, proxemikai környezet, a másodikba az ideológia, a tudás, az értékrend, az előítéletek (Fehér M. – Hársing L. 1977). A történetek egy *elsődleges* (*primér*) kontextusban töltik be szerepüket. Ebből a környezetből kiszakadva *másodlagos* (*szekundér*) kontextusba illeszkedve újabb jelentést ölthetnek magukra. Az emlékezésről írott könyvében Jan Assmann a kontextusok két típusát választotta külön. A közösségi identitás szempontjából lényeges történetek előadására a kultúrában állandósult beszédhelyzeteket és -eseményeket a *ceremoniális kommunikáció* kategóriájába sorolta. A ceremoniális kommunikáció esetében a történet elmondása egyéb cselekvésekkel, gesztusokkal alkotja meg a *rituális koherenciá*t. „Az identitásbiztosító formatív tudás forgalomban tartása kizárólag a ceremoniális kommunikáció szituációira tartozik: ezek tekinthetők a tudásforgalom intézményesüléseinek. [...] A rítusok arra valók, hogy elevenen tartsák a csoport identitásrendszerét, az önazonosság tekintetében releváns tudásból juttassanak a résztvevőknek. [...] A rítusok azok a csatornák, »erek«, amelyekben az identitásbiztosító értelem áramlik: ez az identitásrendszer infrastruktúrája." Az írást használó társadalmakban a történetek egy másik rendszerhez, az írott szövegek (más szövegek, a szöveghez fűzött kommentárok, kritikák) rendszeréhez igazodnak. Ez a rendszer a *textuális koherencia*. (J. Assmann 1992/1999: 101, 141–142.)

A magyar antropológiai irodalomban Hoppál Mihály kezdeményezte a kontextusoknak a szöveg értelmezésébe való bevonását. A történet *szociális kontextus*át a történetmondás helyzetében részt vevő személyek képezik. Bizonyos történetek elhangzása esetén meghatározó a *vizuális* (*tárgyi*) *kontextus* (pl. ravatal, ünnepi terített asztal). A legendák, a hiedelem-, álom-, betegségtörténetek értelmezésében lényeges szerepet játszik a *kognitív kontextus* (hiedelmek, vallásos meggyőződések). És végül, a történet *nyelvi kontextus*át képezik a történetet megelőző és követő egyéb szövegek. (Hoppál M. 1977/1998: 100.)

A kommunikációelmélet megalapozása az 1940-es évekből származik, az információátvitelt ragadja meg. A kommunikációnak több értelmezése van használatban. A klasszikus meghatározás szerint a közlés ismeret átadása (tranzaktív modell, C. E. Shannon – W. Weaver 1949), interakció, konszenzus a dolgok fölött (interaktív modell, T. Newcomb 1953), a világ megkonstruálása (kultivációs modell, G. Gerbner 1969). Formái a beszéd, az írás, a nyomtatás, a távközlés, a tömegkommunikáció, az informatika. Charles R. Berger elmélete szerint a kommunikáció folyamán a felek egyre több információra tesznek szert, s a kommunikáció elejére jellemző bizonytalanság fokozatosan megszűnik (C. R. Berger – R. J. Calabrese 1975, C. R. Berger 1988). Az elmélet a művészettudományok, a nyelvészet, a filozófia, az informatika, a pszichológia, az antropológia közötti interdiszciplináris terület. Figyelme kiterjed a kommunikáció kultúrájára, a médiumok használatára, a jelentés közvetítésének kompetenciájára.

A 20. század első felében kezdődött meg a nyelv mellett a **beszéd** (*parole*) **kutatása** (F. Saussure, M. M. Bahtyin, R. O. Jakobson). A beszédaktus az elbeszélés eseményét is magába foglalja. Minden narrációnak egy helyzeten belül van szándéka, a szöveg megszerkesztése ezt a szándékot szolgálja egy narratív program által. Az elbeszélés mint aktus ennek a helyzetnek az interpretálása. A helyzetről lemondva elveszítjük az értelmezés keretét.

Az említett előzmények után a szociológiában megszületett az **etnometodológiá**nak nevezett, Harold Garfinkel nevéhez kötődő kutatási irány, amely a beszélgetés körülményeit kívánta megfigyelni és értelmezni. Az 1960-as években alakult ki a **beszélés etnográfiája**, **antropológiája**. „Ez a kultúrantropológiai irányzat abból indul ki, hogy a beszéd, illetve a beszélés a komplex szociokulturális kontextusba ágyazódik, középpontjában a beszédesemény fogalma áll, s fő törekvése, hogy mennél gazdagabb, összetettebb leírással szolgáljon egy adott kultúra vagy szubkultúra beszédeseményeiről. Az ilyen leírás felölelheti a beszéd típusát, a szituáció határainak kijelölését, az esemény társadalmi szerepét, a fontosabb szereplőket, a fizikai környezetet, a követendő normákat, a használt nyelvi kódot stb." (Pléh Cs. – Síklaki I. – Terestyéni T. 1997: 394.) Az irányzat kezdeményezője Yehoshua Bar-Hillel, kifejtése Hymes Dell munkásságához kötődik.

A beszélés néprajzának szemléleti alapját az a megállapítás képezi, hogy a nyelvi megnyilatkozásnak cselekvési értéke, társadalmi esemény jellege van. A kommunikációs

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

helyzetben benne lévő személyek a szöveg által lépnek egymással kapcsolatba, irányítják egymás viselkedését, alakítják magát a helyzetet. A szöveg használati kontextusát be kell építeni a szöveg értelmezésébe (szemantikai pragmatika).

A beszélés néprajza szerint a *beszédmód*ot egyik oldalról a beszédesemény, a beszédaktus, a beszédstílus, a másik oldalról a személyes képességek, a szerepek, a kontextusok, az intézmények, az értékek, az attitűdök szabályozzák. A *folyékony beszélő* az a személy, akinek a képességei megközelítik a közösség beszélési normáit. A különböző beszélői szerepekhez különböző beszédideálok kapcsolódnak (pl. improvizálni, pontosan idézni, hangosan beszélni stb.). A *beszélőközösség* ismeri a nyelvi mezőt, használja a beszédmezőt. A beszédhálózaton keresztül, beszédmódok alkalmazásával működik. A *beszédaktus*ok a *beszédesemény*ek részét képezik, a beszédesemények *beszédhelyzet*ekben kerülnek sorra.

A beszéd leírásában Dell Hymes a következő összetevőket érvényesítette: 1. az üzenet tartalma, 2. az üzenet formája, 3. az elrendezés (egy beszédaktus ideje, helye, fizikai körülményei), 4. a beszélő vagy feladó, 5. a címző, 6. a hallgató vagy közönség, 8. a címzett, 9. a szándék, 10. a kulcs (az aktus tónusa, módja, légköre), 11. a csatornák, 12. a beszédformák, 13. az interakció normái (pl. kötelező a figyelem), 14. az értelmezési normák, 15. a műfajok (D. Hymes 1962/1975, 1974/1997).

A beszédaktus-elmélet a pragmatikai vizsgálatok területén, az 1960-as évektől kibontakozott nyelvészeti és nyelvfilozófiai irányzat. Alaptétele szerint vannak olyan kijelentések, amelyek kimondása tulajdonképpen önmagában cselekvés, és módosulást eredményez az események menetében, a személyek sorsában és megítélésében. Ilyen kijelentés az eskü, a fogadalom, a parancs, az ígéret, a köszönet, a minősítés stb. A beszédaktus-elmélet az illokúciós aktusok, a performatívumok típusait, szerkezetét, kimondásuk körülményeit, feltételeit vizsgálja. Az irányzatot John Langshaw Austin indította el, tanítványai és követői az amerikai John R. Searle, H. Paul Grice.

A diskurzuselmélet a 20. század második felében megjelent, a társadalom értelmezésére és vizsgálatára vállalkozó elmélet és módszertan. Jelentős mértékben a filozófus és történész Michel Foucault nevéhez kötődik (M. Foucault 1966/2000, 1969/2001). Interdiszciplináris jellegű, a társadalomtudományok (főként a szociológia és az antropológia), a filozófia, a nyelvészet, az irodalomtudomány és a pszichológia közötti területen jött létre. A korábban említett elméletek közül magába építette a *langue* (nyelv) mellett a *parole*-t (beszéd), a *discours*-t (társalgás) vizsgáló nyelvészeti irányzatokat (Ferdinand de Saussure, Mihail M. Bahtyin, Roman O. Jakobson), a szociológia etnometodológiai iskoláját (Harold Garfinkel, Erving Goffman), az etnológia beszélés antropológiai irányzatát (Yehoshua Bar-Hillel, Dell Hymes), a komunikáció interaktív (Theodore M. Newcomb, Victor Turner) és kultivációs (Teun A. van Dijk) modelljét. Állításai: 1. a nyelv alapvetően meghatározza a gondolkodást, 2. a beszéd, a társalgás kontextushoz kötődik, 3. a beszélő egyén a beszédre vonatkozó tudást, tapasztalatot vesz igénybe, 4. a társalgás alapvető

célja az egyéni identitás kommunikálása, 5. a beszéd, a társalgás átalakítja a társadalmi viszonyokat, 6. a diskurzus teremti meg a dolgok jelentését, a világot, 7. a hatalom a diskurzuson keresztül érvényesül, ellenőriz, integrál és marginalizál.

A diskurzuselmélet jelentős témái a feminizmus, a hatalom, a kolonializmus.

A hiedelemről való beszélés három módját különítjük el.

A beszélés mint **rituális beszédtett**. A transzcendens kommunikáció része, a specialistának szentekkel, halottakkal, hiedelmlényekkel speciális körülmények között folytatott beszédtevékenysége. A beszélés célja egy krízishelyzet megoldása, egy (egészségi, pszichés, anyagi, egzisztenciális) állapotnak a kommunikáció, a beszédaktus általi befolyásolása, megváltoztatása, transzcendens lények szándékának befolyásolása. A beszélés e formáját képezi továbbá az imamondás, az átok és a káromkodás. A beszélgetés forgatókönyvét a specialista ismeri és alkalmazza. A specialista általában felkérésre, megbízásra, szerepéből kifolyólag kezdeményezi a beszélgetést, mások életének befolyásolása, egy krízishelyzet megoldása végett. Ritkán a mindennapi ember is kerülhet ilyen helyzetbe; a specialistától eltérően azonban ebben a helyzetben esetlenül viselkedik. A rituális beszéd aktusai illokúciós aktusok, amelyek szövegrepertoárja többnyire zárt és állandó, forgatókönyvük minimálisra csökkenti a kreativitás vagy a rögtönzés lehetőségét. A rituális beszéd lefolyását a körülményekre (hely, időpont, tárgyak), a beszédmódra (paralingvisztikai sajátosságok), a szövegre (kötött, standard szöveg, a szöveg nyelve, műfaja, tartalma), a beszédaktus résztvevőire (beszélő, jelenlévő neme, életkora, testállapot, testtechnika) vonatkozó előírások szabályozzák. A rituális beszéd kihat az egyén életére, fordulópontot, sorseseményt képez az életében, garantálja, befolyásolja mindennapi életét, munkavégzését, állapotát, kapcsolatait.

A rituális beszéd a beszédaktusok és a transzcendens kommunikáció elmélete, a kommunikáció kultivációs modellje segítségével írható le.

A hiedelemről való **ritualizált beszéd** egy hiedelemhelyzet keretében zajlik mint primér, releváns kontextusban zajló beszélgetés. A rituális beszédtettől eltérően nem transzcendens kommunikáció; a tranzaktív és az interaktív kommunikáció modellje alapján történik. A hiedelemhelyzet lehet egy kár elszenvedése, váratlan betegség, haláleset, tragédia, csodás gyógyulás, szerencse, szokatlan élmény megtapasztalása. A beszélés leggyakoribb formája a hiedelmet életvezetési és alkalmi problémamegoldó stratégiaként használó egyénnek specialistával való kommunikációja, valamint a transzcendens kommunikáció során megszerzett információknak a szociális szféra irányába való közvetítése. A ritualizált beszéd célja egy erős hiedelemélmény kibeszélése, levezetése, feldolgozása, tanácskérés, egy krízishelyzet beszélés általi kezelése, értelmezése, társadalmi státusok és presztízsek alakítása, befolyásolása (marginalizálás, rehabilitálás, biografikus tudás forgalmazása). A ritualizált beszéd beszédkörülményekhez igazodik (gyász, ünnep, krízishelyzet). A beszélés szabályai általában morális-etikai jellegűek (híresztelés, kibeszélés,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

elhallgatás), szociális kontextushoz igazodnak (beszélgetőtárs, hallgatóság, bizalmi vagy ellenséges viszony, személyes bevonódás), valamint a szöveg és szándék transzparenciájára és hírértékére (érthetőség, tömörség) vonatkoznak. A kommunikációs szándék (tartalom, aktualitás) elsődleges a szöveg formai-műfaji kvalitásaival szemben. A ritualizált beszédben dominál a helyzetértelmezés, az információfeldolgozás, az interperszonális befolyásolás, az egyén felfedezése, szociális beágyazása, társadalmi előítéletek forgalmazása vagy felszámolása, a bizonytalanság és a bizalmatlanság csökkentése.

Anélkül, hogy kimeríteni szeretnénk a ritualizált beszéd alkalmazásának helyzeteit és eseteit, néhány helyzetet mutatunk be. Az álmokról való beszélés két releváns kontextusa válik külön. Az egyik releváns kontextus az egyéni életvezetés, a személyes sors, a mindennapi élet, a másik az általános emberi életről, a kollektív sorsról való beszélés ritualizált kontextusa. Első esetben az álomról való beszélést az álomban való részesülés, az álom kiváltotta élmény indítja el. Az egyén az álmot személyes sorsával, közvetlen környezetével vagy a kollektív sorssal hozza összefüggésbe. Az álomban, a látomásban részesülő egyén kezdeményezi az álomról való beszélést, ennek célja az élmény feldolgozása és értelmezése. Az egyént az álommal való foglalkozásra az álom kiváltotta lelkiállapot ösztönzi. Az élmény által kiváltott tipikus lelkiállapotok az eufória, az elbizonytalanodás, a depresszió. Az élményt az egyén magában gondolja végig, értelmezi, vagy környezetében verbalizálja. Az álomélmények, a látomások megosztásának szociális kontextusába tartoznak a közvetlen környezetben élő családtagok, szomszédok, a közelálló személyek (rokonok, hitközösség tagjai, bizalmas személyek) vagy a specialisták. Az élmény megosztására kiválasztott személyek általában felnőttek, gyakrabban nők. Az álomértelmezésre felkért specialista a lokális közösség vagy a régió egy erre szakosodott tagja.

Az egyén életében vagy környezetében váratlanul bekövetkező esemény, sorsesemény, váratlan helyzet indítja el a személy vagy a közösség álomrepertoárjának áttekintését, értelmezését. Ebben az esetben retrospektív módon, egy előállt helyzet vagy esemény előjeleit, okait és értelmezését keresik meg az álmokban. Az álomról való beszélés második releváns kontextusa egy olyan téma- vagy helyzetorientált beszédhelyzet, amelyben az álom példázatként, a helyzetet értelmező, összefüggéseket megvilágító evidenciaként, család-, helytörténeti epizódként vagy társalgási, szórakoztató kuriózumként hangzik el. Az álom felidézését egy adott helyzet (szerencse, szerencsétlenség, halál), vagy csupán a szövegkörnyezet (a beszélgetés fonalának alakulása) indítja el. Ez utóbbi eset jellegzetes típusai a hiedelmekről, az emberi sorsokról, a különcökről, a csodákról való beszélés.

Az álomról való beszélés az álom, látomás narratív formába öntése. Az álomtörténetek tipikus motívumai az álomesemény körülményei (táji környezet, napszak), meglepő élmények (fény, illat, szín, dallam, hang), a szereplők jellemzése (öltözet, meglepő alkati tulajdonságok, beszéd- és viselkedésmód), az álomban tapasztalt meglepő teljesítmények (repülni tudás, tehetetlenség, csodás megszólalás), az álombeli párbeszédek reprodukálása. Az álom narratív formába öntése az élménynek narratív sémákhoz való közelítése, narratív sémákba való illesztése. A narratív sémák a gyakran ismétlődő események forgatókönyve (R. C. Schank – R. F. Abelson 1977/1988). Az álom narratív formába öntése

során történik meg az álom irreleváns epizódjainak kiszűrése, az epizódok narratív rendben való elhelyezése, a történet koherenciájának megteremtése.[265]

A rontásról való beszélésre elsődlegesen a rontás következményeinek észlelésekor kerül sor. Célja a rontás okának, okozójának, következményeinek és gyógyítási lehetőségeinek megtudakolása. A megrontott személy legszűkebb környezetében verbalizálja állapotát. Hozzátartozói ösztönzésére specialistát keres fel. A rontásról való beszélés másodlagos kontextusban történhet a rontó elmarasztalása végett, egy egyén életrajzi eseményeinek felsorolásakor, korábbi korok, ismeretlen életvilágok kuriózumainak felemlegetésekor.

Egy tolvajlási eset után elvégzett rítus, a cseberbenézés keretében a következő ritualizált beszédeseményekre került sor. I. A rítus ritualizált beszédeseményei. 1. Tudakozódás az eltűnt javak után. A feltételezett tolvaj felőli tudakozódás. 2. A közelmúlt tolvajlási eseteinek felidéztetése a közvélemény aktivizálása érdekében, a jelen károsulás köztudatba való bevitele. 3. A cseberbenézés helyi repertoárjának aktivizálása a cseberbenézés forgatókönyvének aktivizálása végett. 4. A szertartás előkészítése: a résztvevők meghívása (specialista, lányok); a mise megrendelése. II. A rítus rituális beszédeseményei. 1. A résztvevők imádkozása. 2. A templomi mise. III. A rítus ritualizált beszédeseményei. 1. A látomások verbalizálása. 2. Az összefoglaló narratívum előállítása. 3. A tolvajlás-narratívum publikussá tétele. (Keszeg V. 2001a/2002.)

A hiedelmekről való beszélés harmadik kontextusa a hiedelmeknek **irreleváns kontextusban** való felemlegetése. A kommunikáció célja a szórakoztatás, kuriózumok felemlegetése, a világról, az emberekről, eseményekről való társalgás. A beszélő hiedelembe való személyes bevonódása minimális. A beszélés csupán a társalgás általános normáihoz igazodik (érdekes téma, a hallgatók reakcióinak figyelembevétele). Külső, étikus nézőpontot jelenít meg, ezért a hiedelemmel szemben előítéleteket forgalmaz.

A hiedelmek irreleváns beszédhelyzetben való megjelenítésének jellegzetes formái a szépirodalmi (általában a művészi) beszéd, a zsurnalisztikai beszéd, a hiedelemellenes diskurzus a patrimonizáló szándékú kutatói érdeklődés.

A hiedelemről való beszélés stratégiái

Beszédmódok

A hiedelemről szóló diskurzus a beszélés kontextusaihoz és finalitásaihoz igazódó, különböző beszélői attitűdöket érvényesítő beszédmódokat vesz igénybe. A hiedelmet használó közösség beszédgyakorlatában két, legitimáló, a hiedelmeket a lokális mindennapi életbe

[265] Az emlékezet *produktív* (visszaadó), *konstruktív* (újat csináló) és *rekonstruktív* (visszaállító) jellegéről: W. Kintsch – T. A. Dijk 1978. A történetszerkezet és az emlékezeti sémák viszonyáról: Pléh Cs. 1986. A történetnyelvtan szintaktikai és szemantikai szabálykészletéről: D. A. Rumelhart 1975/1988.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

integráló beszédmód azonosítható. A **biografikus beszédmód** a hiedelmeket a lokális társadalom egyedeinek élettörténetébe helyezi, a hiedelem életpályát meghatározó és módosító szerepét érzékelteti. A **lokális történelem mint beszédmód** a hiedelmet a lokális közösség viszonyait és történéseit meghatározó, közösségi élményt termelő tényezőként teszi láthatóvá. A lokális történelem az eseményeket lokális térbe, időbe, társadalmi viszonyokba helyezi, valamint az események között párhuzamos különidejűségeket, szukcesszivitást és kauzalitást állapít meg.

A hiedelemről való beszélés több esetben külső nézőpontokat érvényesít.

A **tudományos** (*etnológiai, antropológiai, szociológiai, művelődés-* és *eszmetörténeti*) **beszédmód** a tudós társadalom, a tudományos kutatások beszédmódja. Leíró, tipologizáló, analizáló és interpretatív, historizáló és patrimonizáló szándékokat és alakzatokat alkalmaz. A konkrét, a lokális társadalomból vett adatokat és tényeket általános összefüggésekbe helyezi, a populáris terminusokat terminus technicusokkal kapcsolja össze. Mediáló szándékot követ akkor is, amikor a hiedelmek megörökítésére vállalkozik, és akkor is, amikor egy másik kulturális regiszter számára próbálja hozzáférhetővé, érthetővé tenni a hiedelmek működését és funkcióit.

A **leleplező propagandisztikus beszéd** külső (tudományos, pedagógiai) nézőpontot követve kérdőjelezi meg a hiedelmek érvényességét, funkcióit, bélyegzi meg a hiedelmeket alkalmazó személyeket.

A **művészi beszédmód** a hiedelmet kiemeli elsődleges kontextusából, témaként, toposzként, logikai struktúraként, formateremtő eljárásként használja fel az alkotás, az értékképzés, a művészi kommunikáció területén. A hiedelem a szerzői szándéknak alárendelődve a mű világán belül különböző jelentéseket tesz érthetővé.

A **zsurnalisztikai beszédmód** a mindennapok történéseinek, hangulatának megjelenítésében, gondolatok és attitűdök kiváltása céljából használja fel a hiedelmeket.

Beszélési stratégiák

A hiedelemről való beszélésben a homo narrans változatos stratégiái fedezhetők fel. A stratégiák egyik része a szövegtípusok jellegéhez igazodik hozzá. A **történetesítés** a hiedelemtartalmakat epikus, narratív sémák segítségével jeleníti meg. A történetben a hiedelmek szereplők, helyszínek, tárgyak, idődimenziók közötti viszonyokban válnak láthatóvá. Alapszintje a valóság, az események érzékelésének a beszélést megelőző szintje. Az érzékelés szintjén megtörténik az összefüggések, az esemény időbeliségének felismerése (D. Carr 1997/1999. 70). Az **explikáció** a hiedelmek jelentését, funkcióját értelmezi, az **argumentáció** érvei pedig a jelentések és a funkciók érvényességét támasztják alá vagy vitatják el. A **deskripció** hiedelemelemeket, hiedelmek közötti összefüggéseket ír le.

A nyilvánosság szintjeihez való igazódásban további beszélési stratégiák különíthetők el. Míg az előbbi stratégiák elsősorban beszélői szándékokat valósítottak meg, ebbe a csoportba azok a verbális viselkedések tartoznak, amelyek a hiedelemtartalmak kezelésével emberi viszonyokra, státusokra vannak tekintettel, emberi viszonyokat, státusokat

változtatnak meg. Az **elmondás**, a hiedelemélmény feltárása a másik ember előtti kitárulkozás, a bizalom kinyilvánítása, az intim szférába való bevonás. A **kibeszélés** egy személyt kompromittáló, személyes identitását, társadalmi státusát vagy presztízsét érintő biografikus adatok publikussá tétele. Az **elhallgatás** stratégiája kettős irányultságú: a kibeszéléssel szemben szolidarizáló gesztus, egy személy identitásának, státusának, presztízsének megóvása; az elmondással szemben a bizalom megvonása, a titokból való kizárás. Az **elferdítés** szintén alárendelődhet mind a megdöbbentő élménytől való megóvás, mind a félrevezetés szándékának.

A **beszélgetés**ben a hiedelmekhez való viszonyulás történhet a hiedelem *védelme, elhallgatása, alkalmazása*, explicit *elutasítása* formájában.

A beszélő kognitív attitűdje valósul meg a **távolítás–közelítés** (a **lokalizálás**), a **személyesítés–személytelenítés** (**nominalizálás**) stratégiájában. A távolítás–közelítés stratégiája a hiedelemről való beszélésben a hiedelmeket közeli vagy távoli térbe, nevesített vagy nevesítetlen térbe, közeli vagy távoli időbe telepíti, az információ referenciájaként magát, közeli hozzátartozóját nevezi meg, vagy névtelen, kétes identitású személytől származtatja az adatokat. A lokalizálás és a nominalizálás által egyúttal **a hiedelemképzetek és -fogalmak konkretizálása**, konkrét adatokkal való behelyesettesítése történik meg. Akárcsak a hitelesítés, a konkretizálás is a lokális közösség közös tudását veszi igénybe; a beszélgetés során a hiedelemfogalmakhoz kapcsolt lokális esetek, a helyszínekhez és a személyekhez kapcsolt események implicit beleértési tartományként aktivizálódnak.

Olvasmány

1. Mezőkeszübe először 1994-ben jutottam el. Korábbi ismerősömet kerestem meg. Mikor szándékomról értesült, kiment az udvarra, s átkiáltott a kerítésen: – *Gyere, K., mondjál valamilyen babonaságokat a tanár úrnak*. K. 1940-ban született Magyarpalatkán, onnan jött férjhez a faluba. Olyan hiedelmeket hozott magával, amelyekről a szomszédsága számontartotta őt. A közösség az ő tudása alapján tartotta számon a hiedelmeket. A tudásnak ez a formája kevésbé érdekelt. Ám kiderült, hogy a faluban nem csupán ilyen hiedelmekről lehet hallani.

A falu lelkésze kísért el F. M.-hez. 1903-ban született, a falu egyik legidősebb személye volt. A hiedelmekre a lelkész jelenlétében többször rákérdeztem, eredménytelenül. Már azt hittem, előrehaladott kora miatt M. képtelen emlékei felidézésére. Amikor a tiszteletesnek a szombat esti istentiszteletre el kellett mennie, s M. menye kikísérte, az idős asszonyból előtört élete tragédiája.

– *Jártok s mái napig is járnok. Aztán a Jóisten tudja, hogy melyik jobb, melyik... Én tudam, me magam is azé mondom, me vót nekem is az a beteg léányom, 36 évig féléves korító. Én is jártom. Megmondva, jártom. Olyan nyomorúságbó vótam, hogy ki merre vezetett, arra mentem. Gondoltam, hogy hátha valahogy ki*[lábalok] *belőle. Aztán nem ért semmit. Olyan vót a betegség, vagy az Isten tudja, nem tudam, mi. Nem ért semmit. Nem gyógyult meg.*

– Aztán nem tanácsolták, hogy tudós asszonyhoz menjen?

– *Mondták, nekem is mondták. De nem mentem olyan heré. Papakhaz nem mondom, de tudósakhaz, oda nem mentem.*

– Tudósok voltak itt a környéken?

– *Nem vótak, nem vótak affélék itt... Jöttek, jöttek, egy cigánné jött. Mondja nekem, hogy nekem van egy nagy élményem, a háznál nagy nyomorúságom. Há te honnét tudad? Há azt mondja, úgy mutatkozik. Aztán, mondam, akko má beteg vót a léánkám. Aztán nem még izéltem neki semmit, mondtam, hogy* [...] *úgyse tudtak segíteni semmit.*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Jártom, me jártom. A cigánné is akkor… Azt mondta vót akkor az a vén cigánné nekem, megmondva éppeg, hogy hánto valaki a levegőn,[266] *hogy elérte az én léánkámot. De nem a léánkának vót hánvo, me nekem vót hánvo, csak a léánkát érte, mer előbb vót, mint én. A léánkát… le vótam ülve így a ház elejiibe, s szoptattam a léánkát az ölembe, s őtet érte el. Aztán…*

– S így lett a betegség?

– *Igen*.

2. **G. D. rontásesete.** G. D. egy marosszéki faluban született 1939-ben. Állatgondozóként dolgozott a kollektív gazdaságban. Az 1980-as években rövid idő leforgása alatt három szokatlan élményben volt része. Munkából hazatérve a kapujuk előtt paszuly volt elszórva. Szomszédasszonya figyelmeztette, hogy ne lépjen bele. Ő nevetve utasította el a feltételezést, hogy valaki öntést dobott volna házuk elé. Egy este legény fiai szórakozni mentek. Az öt fiú között a háznál található minden pénzt, mind a 25 lejt szétosztották. Mikor az egyik fiú későn hazatért, az összeg egészben az asztalon volt. Anélkül, hogy kézzel érintették volna, papírba csomagolták, a kredenc alá tették. Harmadszor kávéscsészéjét üresen találta, habár nem sokkal korábban töltötte ki a gyógyszerként használt kávét. Rövid idővel ezután G. D. nem szűnő fejfájással ágyba került, feje kisebesedett. Hat hét alatt több orvos megvizsgálta. Az orvosok szerint *idegcsattanás* volt állapotának oka. Az előírt gyógyszerek (nyugtatók és fájdalomcsillapítók) hatástalanok maradtak.

Tudományosoknál. Egy falubeli asszony G. D. tudta nélkül rábeszélte G. D. nagylányát, hogy Szovátára menjenek tudós asszonyhoz. A specialista rontást állapított meg, s a következőket javasolta. G. D.-t három egymás utáni este fokhagymás vízzel mossák le, a vizet éjfélkor folyóvízbe (a Küküllőbe) öntsék. A kredenc alá rejtett pénzt keresztútban dobják el. Az ajtó mellé tűvel átszúrt fokhagymagerezdet rögzítsenek. Az eljárás hasznosnak bizonyult, G. D. megszabadult a rontástól.

G. D. egyszer tett látogatást tudós asszonynál, egy falubeli asszony kérte meg, hogy kísérje el őt. A tudós asszony kávét szolgált fel, s bár G. D. kijelentette, hogy ő nem hisz a jóslatokban, a zacc alapján megállapította, hogy G. D. rontáson esett át, s csupán azért élte túl, mert a házba bevitt pénzt nem érintette meg a kezével. Valamint azt is megjósolta, hogy fél év múlva özvegyen marad. G. D. hitetlenkedését látva kártyát is vetett. Az eredmény ugyanaz volt. G. D. férje fél év múlva hirtelen meghalt.

G. D. beszédstratégiája. A rontáseset, a csodás gyógyulás és férje hirtelen halála radikálisan megváltoztatta G. D. életét és mentalitását. A gyűjtő jelenlétében azonban hárítani próbálja azt a gyanút, hogy hisz a hiedelmekben. Verbális viselkedésében a következő stratégiák figyelhetők meg. Ismételten hangoztatja, hogy nem kötelezte el magát a hiedelmek mellett: *nem tudom, higgyem, ne higgyem, valami van.* A tudós asszonyokkal, a jósokkal szembeni bizalmatlanságát azzal kívánja érzékeltetni, hogy megkérdőjelezi az általuk mondottak hitelességét, s rendre több specialistát keres fel. Lánya és a maga tudósnál tett látogatása nem saját kezdeményezésből, hanem rábeszélésre történik. Lánya G. D. tudta és beleegyezése nélkül, G. D. munkatársa rábeszélésére fordult tudós asszonyhoz. G. D. ugyanannak a személynek az unszolására, kísérőként ment be a tudós asszony házába, s a jóslatot hitetlenkedve fogadta. Elégtétellel hangoztatja, hogy a tudós asszony maga is megérezte G. D. tekintetéből, hogy nem hisz a jóslatokban. G. D. utolsó érve a falu gyakorlatára apellál: a faluban általánosnak tekinthető a tudományosok látogatása.[267]

3. M. Marosvásárhelyhez közel elterülő faluban él. 1948-ban született. 25 éves korában férje magára hagyta, egy hároméves kisfiúval. Rábeszélésre M. egy Görgény-völgyi faluban jósasszonyt látogatott meg. A jós megállapította, hogy papok által készített rontás áldozata, a házasságuk felbomlik, s a jelentkező kérőket M. rendre visszautasítja. A rontást vízre öntötték, ezért a helyzeten nem lehet segíteni. Kilenc heti böjtöt javasol, amit M. nem tart be.

M. narratív identitása a hiedelmek alapján szerveződik.

M. a válását a lakodalom körülményeire vezeti vissza, a maga számára is ezzel bizonygatja a történtek elkerülhetetlenségét. Egy napon két lakodalom volt a faluban, márpedig két menyasszonynak találkoznia nem szabad. Kettejük közül egyikük boldog, másikuk boldogtalan lesz a házasságban. A sors úgy hozta, hogy neki kellett átélnie a válást. A hiedelmekben való hitét M. két stratégiával támasztja alá. Mindegyre a maga életéből hoz perdöntő bizonyítékok, saját életpályája alakulását, fordulópontjait hiedelmek hatására vezeti

---

[266] A levegőben dobta a rontást.

[267] A marosszéki adatok Mátyus Zsuzsanna egyéni kutatása alapján készült záródolgozatában szerepelnek. A D156-os jelzetű kézirat a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet könyvtárában található (lásd: Mátyus Zs. 2002).

vissza. A biografikus beszéd hallgatói számára megkérdőjelezhetetlenné teszi a hiedelmeket. Másodszor az egyes hiedelmeket M. a faluban élő személyek életéből vett példákkal támasztja alá. A lokális emlékezetből, a lokális repertoárból kiemelt esetekkel, a hiedelmeknek a lokális társadalom tagjainak életében való jelenlétével győzi meg hallgatóit kijelentéseinek helyességéről.[268]

4. **V. A. hiedelemről való beszélési stratégiái.** V. A. 1949-ben született cigányasszony. Berettyószéplak cigánynegyedében lakik. Visszavonultan él.

A transzcendens kommunikációt a visszajáró halottakkal, a tisztátalannal való érintkezésében folyamatosan gyakorolta. A rituális beszédaktus kihatott élete alakulására. A nézőnél és a román papnál tett ismételt látogatása során a hiedelemről való ritualizált beszéd előírásait tartotta be. Környezetében irreleváns körülmények között gyakran esett szó a hiedelmekről. Szomszédaival való találkozáskor a halottak visszajárása, a halottak igénye, a halottak segítő gesztusa mindennapi beszédtéma. A kibeszélés egyszerre helyzetértelmezés és beszédterápia. Maga is, szomszédai is gyakorolják a mindennapi mágiát. Ezt azonban illik elhallgatni, mindössze bizalmas körülmények között, családtagokkal lehet megbeszélni. És végül, a gyermekkorában elsajátított hiedelmekről, korábbi hiedelemélményeiről – minthogy azok időközben anakronisztikussá váltak – a nevetségessé válás elkerülése végett nem beszél. A kutató érdeklődését örömmel fogadta. V. A. kérésre a beszélgetések lakóhelyétől távol, az iskolában zajlottak. (Salánki-Fazekas É. 2012: 99–102.)

KRIZA NÉPRAJZI

[268] Vajda András egyéni kutatása, 2002. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd: Vajda A. é. n.).

© www.kjnt.ro/szovegtar